

נספח ג'

כאן נביא תצלומים הנלווים לדוגמאות המפורטות בפרק א'.

פרק יג

קע

הוציא לאור על-פי כתב-יד מינכן³⁰⁷ (לונדון תר"ס), אינן של בעל הטורים³⁰⁸.

פרק יד

ר' יהודה בן הרא"ש¹

חייו

ר' יהודה בן הרא"ש סיפר: "בהיות אמי מורתי הרה ממני אמרו לה בחלום שתלד בן [רביעי], ואם היתה רוצה שיהיה חכם או עשיר, והשיבה שהיתה רוצה שיהיה חכם"². ביום שני בשבת, ט' באב ה"ל (28 ביולי 1270)³, יום האבל על חורבן בית-המקדש, לעת ערב, בקלן⁴, יצא יהודה בן הרא"ש לאייר העולט. טרם מלאו לו שלושה ירחים, והתינוק הלה במחלות עינים אשר ממנה סבל כל חייו. כאשר היה בן שלוש, גיסחה אשה אחת את

307 כ"י עברי 146, שם צורף אל כתב-יד של טור יו"ד (ולא או"ח, כפי שכותב המהדיר).

308 טעמים מספר מדברים נגד הקביעה שהוא מחברו: (א) מבחינה הלכית יש לענות שאין הפיפה בין מה שכתוב בהלכות ארץ-ישראל והטורים. עמ' טו סי' יב עומד בסתירה גלויה לנאמר בטור חו"מ (ראה שם הערה מד); שינוי בולט לעומת הטור מצוי בעמ' 1 סי' ג, ד, ובעמ' יב סי' ב (ראה הערה יד ולג). ועוד יש להדגיש שבהלכות איי לא מצנו אפילו איזכור אחד לרא"ש, אף-על-פי שישנו הודמנויות לכך (השווה למשל עמ' יב סי' ג, הערה לה). (ב) מבחינה ספרותית יש לציון שגם ההתחלה, עמ' ד"ה, וכן עמ' יא, ציון שנת השמיטה התקס"ד (1204), לקוחים מספר התרומה לר' ברוך ממגנצא. למקום השני יש משקל מיוחד, שכן בטורים נוקב ר' יעקב בן הרא"ש את שנת השמיטה פ"ח על-פי זמנו שלו! לפי כל הסימנים עניינו כאן בקיצור מתוך חיבור אחר. כך למשל פותח עמ' יא סי' ב ועמ' יד סי' ד במלים: "ויכיוון שהוכתה" או "והשאה דאוכחנא", אף-על-פי ששם לא הוכח דבר! צונץ, שטיינשניידר והלברשטם משערים שהמדובר בקיצור מתוך ספר התרומה (ראה שטיינשניידר, קטלוג מינכן, מס' 146, ודברי המהדיר מעבר לשער). אם כן, יש לערוך השוואה בין הלכות ארץ-ישראל לבין קיצור ספר התרומה, כ"י מיכל 698.

1 את שמו קיבל על שם אחד מאבות אבותיו; משום כך עולים ייחוס אבותיו שעל גבי מצבתו (אבני זכרון, מס' 5) רק עד לאותו יהודה שהוא אביו של ר' אליקים. המלים "איש חיל" שר' יהודה בן הרא"ש מוסיף לשמו בחתימתו (בית תלמוד, תרמ"ה, עמ' 375). ואשר שכתר לא ידע מה משמעו (שם, הערה 28), הן ראשי תיבות א"ר"ך י"מים ש"נות חיים יוסיפו לך, המתיחסות לאביו הרא"ש, שאז עוד היה בחיים. על לשון ברכה זו ראה י' פריימן, לקט יושר, ברלין תרס"ג, הקדמה, עמ' XXII הערה עג. השווה גם שו"ת ר' יצחק ב"ר עמנואל די לאטיש, עמ' מה; הירשפלד, Descriptive Catal., עמ' 115; רבינוביץ, קטלוג מרצבכר, כ"י 56; ZfhB, 1905, עמ' 181.

2 צוואת ר' יהודה, עמ' 342.

3 שנת הלידה עולה מתוך צוואת ר' יהודה, עמ' 372: "ואני כבן ט"ו שנה באתי לטוליסלה בר"ח אייר שנת מ"ה". ציון יום ההולדת על גבי מצבת ר' יהודה משושב (אבני זכרון, שם); ראה התיקונים אשר שד"ל מציע שם, עמ' 8 הערה א, ושל קאסל בהקדמתו לזכרון יהודה, עמ' 2. בהערה. הפתרון הנכון הוא של שכתר בבית תלמוד, עמ' 341, שעל פיו יש לקרוא במקום "יום ששי" — "יום שלישי", הנה אומר שמדובר באור ליום שלישי בשבת. השווה גם, Winter und Wünsche, Die jüdische Literatur, II, עמ' 436, הערה 1, בניגוד לתאריך אצל גרץ.

4 ראה לעיל עמ' כא, לפיו התגורר הרא"ש בקלן משנת 1266 לערך עד 1281.

תולדות היהודים בספר הנצרות

בימי הבית השני. דברים אלה ורבים כיוצא בהם נאמרו כנגד פולמוס הדברים מצד הנוצרים שגבר בזמנו. יותר מכל הקודמים חיזק הרמב"ן את אמונת המשיח המסורתית, שכן דחה את הפירוש הפוליטי-הראצינאליסטי הקיצוני של הרמב"ם והתרחק מן הפירוש הספיריטואלי הקיצוני של הנוצרים, וחזר אל פשטם של דברי האגדה העממית. המשיח יחזיר את הטבע, שנתקלקל בגלל חטאו של האדם הראשון, לזיוו ולזהרו הקדמון, ועל-ידיו יעברו המות ויצר הרע מן העולם. אבל אין לו למשיח טבע אלהי, ובזמן הזה הוא עומד בגן-עדן בביתו של אדם הראשון קדם שחטא ויש שהוא גולה וסובל על חטאת עמו. ולעתים הוא נראה ברומא ויעמוד שם עד שיחריבה⁵⁹. נבואות משיחיות הן חלק בלתי-נפרד של ספר הזהר. יש ביניהן קטעים אסכאטולוגיים הבנויים על מדרשים מאוחרים, רמזים למסעיה הצלב האחרונים, לנפילתם של ארמוני רומא, בדומה לנבואות שרווחו אז בין הנוצרים, וגם פרטי חשבונות הקץ שבמספר זה מזדהים עם אלה שהיו נפוצים אז בין הנוצרים. יש כאן פרשה שלמה הצריכה עוד ביאור, הן מן הצד הנגלה, הן מן הצד הנסתר. בעיקר מורגשת גם בבעיה זו הריאקציה נגד הרעיון המשיחי בנוסח המשפיליים. המקובלים האמינו בשינוי העתיד להתחולל בקרוב בכל סדרי העולם הטבעי והרוחני גם יחד. הם חזרו וקשרו את הרעיון המשיחי בחזון הקץ, באסכאטולוגיה, ותוך כדי כך חיזקו את האמונה העממית בנסים כפשוטם וכמשמעם.

מגמות הריפורמה המוסרית-החברתית

ר' יונה גירונדי

מגע קרוב יותר היה קיים בין בעלי-הסיגוף העיוניים והמיסטיים ובין מגמותיהם של אנשי-המעשה, שקמו לסתום את פרצות החיים החברתיים. אחד מראשי המדברים במלחמת הדת נגד ההשכלה הוא ר' יונה גירונדי, שבילה את שנות חייו האחרונים בטולידו (עד מותו, בשנת 1263). הוא כתב ספרי מוסר מעשיים (ספר שערי תשובה וספר היראה), שהיהדות הספרדית לא ידעה עד אז כמותם. ר' יונה הכיר את החסידות האשכנזית, אבל תורת המוסר שלו דבקה בעיקר במסורת האגדית הרגילה. בכל-זאת מצויים גם בספריו אלה רמזים גלויים והצעות לתיקון ליקויי החברה המיוחדים לספרד. הוא בא להוכיח את המזלולים במצוות של גטילת-ידיים, סוכה, תפילין ומזוזה והמקילים באיסור גבינה של גויים ובישוליהם וההולכים לדון בערכאותיהם והעוברים על האיסור של השחתת הזקן. הוא מזהיר את בני עמו, שלא יעלימו את יהדותם מפני הגויים ושלא יחניפו להם או יתפעלו ממידותיהם. הוא מותח ביקורת על מנהגי השחיתות המינית הרווחים בספרד, עומד על דעתו שלא הותרו פילגשים בלא כתובה וקידושין, מזהיר על עונש המיוחד לו פנויה לזנות ועל עונש הבא על השפחה. בין דברי תוכחתו בתחום המוסר החברתי

גמר הריקונקיסטה המצב הפוליטי, החברתי והדתי שלאחריה

המכלכלי מענינת ביחוד האזהרה „שלא להתעולל עלילות ברשע לקחת שדה וכרם וכל אשר לרעך, גם כי נתן מכרם, והוזהרנו על מחשבת הדבר הרע הזה, שלא נסכים במחשבתנו לעשותו, שנאמר לא תחמד, ואם יכסוף אדם שימכור לו חבירו שדה או כרם או אחד מהפציו, ולא יש את נפשו למכרו, ואם יפצור בו ברוב דברי תחנונים, יבוש להשיב פניו, אסור לפצור בו, כי זה כמו הכרח מאונס”⁵⁴. ידועים לנו מעשים כאלה. בעלי הלאטיפונדיות שבין יהודי ספרד נהגו לנשל, בדברים ובכחה, את בעלי הקרקעות הקטנים מנחלתם. בדומה להנהגת ר' אשר בן יחיאל האשכנזי, שבא, כארבעים שנה אחרי מותו, לרשת את כסא הרבנות בטולידו, צועק ר' יונה גירונדי: „וראוי לעטות קנאה להוכיח המסוללים בעמנו במקצת מקומות לאסור הלוחה בויקים”⁵⁵. דרכו המיוחדת של ר' יונה גירונדי היא לפנות אל הציבור כולו ולעורר את הלבבות לשיתוף האחריות של כל יחיד ויחיד להצלת העדה ותיקון סידרותיה. „ויתפלל בכל יום כפי צחות לשונו על כל חולי עם הקודש שיתרפאו, ועל הבריאים שלא יחלו ושיינצלו מכל נזק, ושיציל הקדוש ברוך הוא את עמו ישראל מכל גויים ומרוח רעה ומדקדוקי עניות ומכל מיני פורעניות המתרגשות ובאות בעולם, ושיתיר כל אסירי עמו, ושיתיר כל חבלי היולדות, ושישיב ליראתו כל האנוסים בידי גויים”⁵⁶. העדה כולה אחראית לתשועת נפשו של כל יחיד בתוכה. „לא תוכל להתעלם, הוזהרנו בזה שלא להתרשל בהצלת ממון חברינו בין מטלטלין בין קרקעות... וטוב ונכון מאד להיות בכל עיר ועיר מתנדבים בעם מן המשכילים להיות נכונים ומוזמנים לכל דבר הצלה בהיות איש או אשה מישראל שרויים בצער”. הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, הוזהרנו בזה שלא נשא חטא בחטא חברינו בהמנענו מהוכיח אותם, ואם איש אחד יחטא, בהגלות נגלות חטאו כל העדה יענשו עליו, אם לא יוכיחוהו בשבט מוסרם... ולהנצל מן העונש הזה נכון הדבר לבחור אנשי אמת ולחזות מכל העם אנשי חיל לתתם ראשי השגחה על כל שוק ומגרש משכונתם, להשגיח על שכניהם ולהוכיחם על כל דבר פשע ולבער הרע”. הכיוון הדתי-הדמוקרטי בהשקפותיו בא לידי ביטוי בדבריו על הכיתות, שאין להן חלק לעולם הבא. הוא מונה עמהן את כת המחבלים כרם השם, כמו המסורות (המלשינים) ומחטיאי הרבים וכת הנותנים חתיתם בארץ חיים. ענשם מחמישה פנים, „השנים מצד עצמו והשלשה מצד העם”, והשלשה פנים שהם מצד העם, „האחד כי הוא מצער את הציבור בהטלת אימתו... והשני כי כמה מכשולים באים בסיבת הטלת אימה... והשלישי כי עם הקדוש שהם עובדי השם יתברך אין להם להכבוע לבשר ודם... ואינו מן הראוי להיות מורא בשר ודם עליהם אלא לשם שמים, שכתוב כי לי בני ישראל עבדים, עבדי ולא עבדים לעבדים”. כן יוראו על ענשם גם הפורשים מדרכי הציבור: „בהתאסף ראשי עם וקהילות הקדש לעבוד את השם יתברך ומסכימים הסכמות להעמיד להם מצוות הנה הם מקדישים את ה'... והאיש הפורש מדרכי הציבור הנה הוא כמקטרג על הסכמת עברת השם וכיוצא מכלל

תולדות היהודים בספרד הנוצרית

המקדשים את השם ומראה עצמו כי לא יחפוץ להיות בסודם ולהכתב בכתבם. דברים אלה נאמרו כנגד גדולי היהודים ששלטו על הציבור נגד רצונם. מחובתו של המוכיח הדתי להילחם נגדם בלא משוא-פנים. „מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתיצבים על דרך לא טוב ומושכי העוון, הרי הוא נענש מפשעיהם לכל הטאתם ועובר בלאו שנאמר ולא תשא עליו חסא... ונאמר וירא פנחס וגו' ויקח רומח בידו, וחובה על כל ירא אף כי אהב טהור לב להעיר קנאה, כי יראה והנה יד שרים וסגנים במעל". ברור הדבר, שעצות ואזהרות אלה מכוונות לליקויי החברה היהודית בספרד, והצעותיו לביעור העבירות כבר נתקיימו מקצתן; או שלמדו מדבריו או שהוא עצמו למד מן המתוקנים שבמנהגי הקהל. בשאלות ותשובות הרשב"א נזכר מעשה בראובן ש„היה משתדל בתוך המדינה לבער עבירות וליסר העוברים והיתה לו יד בחצר המלך לבקש מאתו חותמות (פריכילגיות) על זה". קרואי העדה קמו נגדו והחרימו אותו שלא יקח חותם על כך, והרשב"א פסק שמחאתם אינה מחאה, כיון שהמחיים באו לבטל מצוה ולפרוק עול⁵⁷. הקנאי הנזכר נהג כדוגמתו של אחד מחמידי אשכנז. תורתו של ר' יונה גירונדי השפיעה, אחרי מותו, על השאיפות הדתיות-החברתיות של הדור הבא.

חמורה ביותר היתה בעיני הקנאים הפריצות המינית, שהיתה רווחת בחוגים מסוימים. גם בשטח זה ניכרת השפעתם של חסידי אשכנז, שחיוקה את ידי המתקנים בספרד. בקהילות אחדות התחילו, בדורות אלה, להודות בתקפו של חרם רבנו גרשום מאור הגולה, שלא לקחת שתי נשים, ויש בענין זה שתי תשובות מענינות בקבצי התשובות של הרשב"א. באחת מהן נשאל הרשב"א מאת אחד מחכמי קאטאלוניה (קאשטיין, כנראה Castellon de Ampurias) בענין תקנת רבינו גרשום, „אם החרים הרב זה אפילו במי שישא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה... ואם נאמר שעל הכל תיקן והחרים או נאמר שהוא לא תיקן אלא באשכנז ובצרפת, מפני צורך השעה במקומות הרב". הרשב"א השיב: „עיקר תקנתו לא ידעתי, אך מן הדומה הרב לא תיקן בכל מקום, ומעשה בא לידי מתלמיד אשכנזי שהיתה אשתו בעלת מום... ומחמת התקנה הזו יצא ממקומו ובא מונטפסלייר ושלח ושאל לי ואמרתי, שמדעתי אין הרב מתיר את זה... ומכל מקום בין תיקן בין לא תיקן, אותה תקנה לא פשטה בכל גבולותינו ואף לא בגבולות פרובינצה הסמוכים לצרפת לא שמענו שפשטה. ומעשים במקומנו בתלמידי חכמים ואנשי מעשה שנשאו אשה על נשיהם ואחרים רבים, ולא חשש שום אדם בדבר זה מעולם". אבל במשך הייו הארוכים שינה הרשב"א את דעתו. לימים דן על מעשה שהיה בראובן „שנשא אשה בת טובים וילדה לו בת ואחר כך תקפו יצרו וקנה שפחה ונתעברה ממנו שלא בקידושין, וקודם שילדה גיירה ואחר שילדה לא פירש ממנה" וכו', „ובעט באשתו ושנאה על לא חמס בכפיה" וכו', ושאלו, אם חייבין הקהל למחות בידו ולגרש את האמה „ואם נהגו באחת מן המקומות שלכם לגדור ולעשות תקנות על כיוצא בזה שלא ישא שום אשה

גמר הריקונקיססה והמצב הפוליטי, החברתי והדתי שלאחריה

אחרת על אשתו". הרשב"א ענה, שהאיש עשה דבר מכוער. „ואשר אמרת, אם יש תקנה בינותינו על כיוצא בזה ושלא ישא איש אשה אחרת על אשתו, חס ושלום לא פרץ שום אדם כיוצא בזה בינותינו ואפילו קל שבקלים להתעולל ביד רמה עם השפחה ולגיריה ולישא... וכבר משנים קדמוניות החרים הגאון רבנו גרשם מאור עיני גולה ז"ל כל מי שישא אשה על אשתו... ושנים שלשה היו בארצות האלו שנשאו אשה על אשה ראשונה מחמת שלא היו להם תולדות מן הראשונים ועם כל זה לא עשו אלא אחר כמה פיוסין, ועם כל זה לא ראינו באחד מהם שעלה זיווגם יפה, וקהלתכם המקודשת אשר יצא לה שם בארצות הקודש איך יתנו יד לכיוצא בזה לשלוח הבחורים בעולתה ידיהם וילמדו הרבים להקל בבנות אברהם, וראוי לקהל חסידים וחכמים ונבונים דבר כמוכם להכריחו להשיב אשתו הראשונה ולעשות סיג לדבר"⁵⁸. בדומה נשתנו דעותיהם של חכמי הדור בדין הפילגשים. הראשון שהכריז בספרד על האיסור היה ר' יונה גירונדי, שכתב בספר „שערי תשובה": „אל תחלל את בתך להזנותה וכו' פירשו חז"ל (סנהדרין ע"ו) כי בא הכתוב הזה להזהיר שלא ימסור אדם בתו פנויה לביאה שלא לשם קידושין ולא תזנה הארץ... ולא הותרו פילגשים בלא כתובה ובלא קידושין אלא למלך... ואחר היתר הפילגשים למלך גזרו רבותינו ז"ל על כלה בלא ברכה שתהא אסורה לבעלה כנדה. חנה ראית גדל עונש המייחד לו פנויה לזנות, כי נאמר על זה ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה, והבא על הפנויה פעם אחת דרך מקרה לוקה מכת מרדות מדברי סופרים, מלבד המכשלה הגדולה והרעה אשר תמצא את הבאים על הפנויה, כי היא בושה לטבול מטומאת נדתה". „והבא על השפחה דומה לחייבי מיתות בית דין בשני דרכים, כי אמרו רז"ל הבעל ארמית קנאין פוגעין בו... ומלבד אלה כי חילל הרשע הנזכר את קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר, וכל בן נכר אשר יוליד יהיה לו לפח ולמוקש ולמוזכיר העון, ישא האב בעון הבן, ובה' בגד, כי בנים זרים ילד, עוד שנית יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו, כי חטאו על מפלתו ישקד, ואהריתו יהיה נתלה על העץ בקדקוד... וכן אמרו רז"ל כל הבעל את הארמית נתלה בקדקוד שנאמר (תהלים ס"ח, כ"ב) אך אלהים ימחץ ראש אויביו קדקד שער מתהלך באשמיו"⁵⁹. למעשה תמך גם הרמב"ן בשאיפות חברו החסיד. באיגרותיו לבניו, שנפוצו מהר ברבים, הזהירם על הצניעות ועל הפרישות מתענוגי העולם, ואל בנו שבקאסטיליה, שהיה „עומד לפני המלך", כתב: „כל הזונה עם בנות העמים מחלל בריתו של אברהם אבינו... ונקרא מועל באלהים... ונקרא פושע... ונקרא בוגד ותועבה ומחלל קדשי ה' אשר אהב ומשגיא ומשניא עצמו לשמים שנאמר בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלם כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר"⁶⁰.

רבי מרדכי יפה.

א.

מעט שאבד עם ישראל את ארצו ובכלי-גולה על שכמו הוא חולך ונר מנוי אל גוי וממלכה אל ממלכה— הוא יודע ומכיר כי יסור קיומו ונצחו הוא התורה, ולולא היא שעמדה לו כבר נבלע ונשמע בין האומות והיה כלא היה. לכן נראה כי בכל מקום שגולה ישראל שכינה עמו, הוא השתדל להחזיק מעמד בתורתו, ויסד ישיבות שמהן יצאה לו תורה. בימי חכמי התלמוד היו נהרדעא, מתא-מתמסא ומתוא לאכמניות של תורה, בזמן הגאונים היו מורא ופומבדיתא למרכזי התלמוד, ואחרי כן נעשו צרפת ואשכנז למעני התורה, וכל חכמי לב העידו, כי מצרפת תצא תורה ודבר ד' מאשכנזי¹. ובחצי המאה השלישית לאלף הששי נהיתה ארץ פולין לתלת-לפיות שכל פה שרצה ללמוד תורה פנה אליה, עד שגם מאוצות רחוקות, נהרו אליה הצמאים לדבר ד'. הגאון הגדוע ר' מנשה בן ישראל שליח, למשל, את בנו יוסף, הבקי בד' לשונות, ללמוד תורה בפולין². בין התלמידים הבאים ממרחק ללמוד תורה בפולין נמנה גם הרב הגאון, חכם גדול עדיף מנביא, ולבו כלב אוריה ולביא³, רבי מרדכי יפה, בעל הלבושים.

רבי מרדכי יפה נולד בעיר פראג בשנת ר"ץ לאלף הששי (1680) לאביו הגאון ה"ר אברהם מביהמן, אשר הוקם לרב על כל ממלכת פולין ונדע לשם בדברי ימי היהודים בפולין. עוד בימי עלומו חשקה נפשו בתורה, ויעוב את עיר מולדתו ויבא לפולין, ארץ המרכות של התורה, כדי לקחת לקח בתלמוד מפי הרש"ל והרמ"א, וביותר אצל זה האחרון. יחד עם התלמוד נהג ר' מרדכי מעט גם בפילוסופיה ובתכונה, וביותר העמיק לחקור בחכמת השעור והקבלה. רבו בקבלה היה הגאון רבי מתתיהו ב"ר שלמה דלוקרא, בעל המפרש שערי אוריה⁴. ואחרי שעסק הרבה בש"ס ופוסקים שב אל עיר מולדתו פראג, או יצא שמו

(1) שו"ת הריב"ש סימן שצ"ז, ועיי' שו"ת הרא"ש כלל ב', סימן ב'.
 (2) גשמת חיים מ"ג, פ"ה, עיי' קריה גאמנה, צד 60. (3) הקדמת הסמ"ג.
 (4) הקדמת לבוש אור יקרות, שם מ"ז.

חשנית בחדשים לבקרים במה שכתב מהר"ם בת"ח שלו... כי כתב מנהגים מעצמו בכמה מקומות אשר לא ישרו¹ באורונת. כותב רש"ל ע"ד שו"ת רמ"א: "מסתפנא שלא יבאו הדתומים. להחזיק בעובון של אביהם ולומר: השנת כבר כתוב בעט ברוב ומי ימחקנה? כי קדש הוא²". ויש שהוא מוכיחו וכותב: ובאלף-פרוצה לרוב נוכח ונבטמר הדקדוק, כי כתב"ך הם חומה. אחת מן הדברים הנחוצים לת"ח הוא: לכתוב שו"ת ופסד אף-אגרת שלומים כצחות הלשון"⁴.

(1) ביאורו לשערי-תורה, שער ה', סעיף ש'. (2) ישיש, חולין, פ"א.
 (3) ר"ס 8. שו"ת רמ"א, סימן נ"ד. (4) ישיש, תלין, סימן א"ג.

מקום מרכזי הפלאשים שנחשבו לצאצאי עשרת השבטים). הזעזוע והיאוש שאחזו ביהדות ספרד הנשארה לפליטה היו עמוקים.

אחת הדמויות המעניינות, שחייה ויצירתה קשורים לתקופה סוערת זו, היא זו של הפרשן והדרשן המקובל ר' אברהם ב"ר יעקב סבע (להלן רא"ס), שעבר לא רק את חוויית הגירוש הכללי מספרד, אלא אף עמד בחוויית גירוש שני, כמעט פרטי, מפורטוגל — וזאת פחות משש שנים לאחר הראשון.

איננו יודעים אל-נכון היכן נולד ומתו. את אביו, יעקב, הוא מתאר כ"חסיד", ומסתבר שהאב היה לפחות בעל נטייה לקבלה. מתוך פירושו למסכת אבות נראה כי שם זקנו היה יצחק, וכי גם הוא כתב פירוש על מסכת אבות. רא"ס עצמו חי בסאמורה (Zamora) לפחות בשנות השנים שקדמו לגירוש. בעיר זו שבצפון קאסטיליה, לא הרחק מן הגבול עם פורטוגל, היתה קהילה יהודית קטנה בכמות, אך גדולה באיכות. סאמורה של סוף המאה הט"ו היתה אחד המרכזים החשובים של לימוד התורה בקאסטיליה. שם קבע את מושב ישיבתו ר' יצחק קנפנטון, שהתפרסם לא בזכות פירושים שבכתב, אלא בזכות תלמידיו הרבים שהעמיד ובזכות שיטת הלימוד החדשנית שלו שהועמדה על אדני ניתוח פילוסופיים. שיטתו פשטה בקסטיליה, ולאחר הגירוש נשאו אותה תלמידי תלמידיו אל המזרח וישמוה במרכזי תורה כשאלוניקי וצפת. לאחר פטירתו של קנפנטון, "אחרון גאוני קאסטיליה", ככל הנראה בשנת רכ"ג, נאלצה סאמורה לחלק את תהילתה עם מרכזים אחרים, שהחשובים שבהם טולידו וגואדלחרה, שם שימשו בקודש ר' יצחק דיליאון ור' יצחק אבוהב. ר' שמואל אלנסי, אחד מגדולי תלמידיו של קנפנטון, ירש את מקום רבו, והוציא מבית מדרשו תלמידי חכמים כר' משה אלאשקר ור' יעקב אבן חביב. ידוע לנו כי גם ר' יצחק עראמה חי בסאמורה לפני שקיבל משרת רבנות ממקום אחר. במרכז תורני זה חי רא"ס.

למרות שככל הנראה התפרנס ממשלח-יד חילוני, לא ידוע לנו בדיוק מה היה עיסוקו. לעומת-זאת, ברור כי בתחום הדתי היה דרשן. בתור שכוח, היה — לפי עדותו הוא — חשוב ומוכר דיו כדי לדבר "בקאסטיליה בקיבוץ החכמים", שהיה מן הסתם מחוץ לסאמורה. רא"ס מוסיף כי שיבחו את דרושו. לתקופה זו של חייו שייך חיבורו "צרור הכסף", חיבור בעניינים הקשורים בצדדים קבליים של ההלכה ושל טעמי המצוות. ספר זה לא הגיע לידינו. בסאמורה החל אף בכתובת ספרו הגדול "צרור המור".

מירב המידע שהוא מוסר לנו על חייו הוא בעיקר מהתקופה שכללה את המאורעות הטראגיים של חייו — שמונה השנים האחרונות של המאה הט"ו.

רא"ס עזב את קאסטיליה עם גירוש ספרד בשנת רנ"ב, פנה מערבה אל פורטוגל, התיישב בגימריש (Guimarães) התרכז בכתובה. שם גמר את רוב

כלולת יופי

ה. תולדות הנאון כעל עבודת הגרשוני.

רבינו גרשון אשכנזי בעל ס' עבודת הגרשוני וס' תפארת הגרשוני וס' חרושי הגרשוני, גודע ב"חודה ובישראל גדול שמו שיהיה אודר הכיבוד מן הנאונים המצוינים בדרוש, תפארת ישראל וחדרו, וגדולי הדרו הלכו לאורו, הוא היה מן ההיפים הראשונים (שו"ת פנים מאירות הי"ז סי' י"א), והוא שאמרו עליו אלו הו"ו נשתכחה תורה מ"שיראל היה סוהרד לה בפלפוליה פלפלא חרופתא לאמתה של תורה (בהקדמת הגאון ר' רוד אופנהיים ו"ל למ' תפארת הגרשוני), לפני נפתחו שערי אורה, כנגלות ובנסתרות ובכל מקצעות התורה, ובחורתו ובתכמתו האיר לארץ ולחרים, וזרח אור לישרים, הוא היה וכן הדרו ונשאור, וגם כהן פאר כבוד אב"ד ור"ם בכמה קהלות ישראל בק"ק פרוספיץ ובק"ק הענא ובק"ק ניקלשבורג ובק"ק ווינא ובסוף יביו בק"ק ס"ץ המעשרה, ובכל מקום אשר התנה הדיבין תורה ברכים ונתן נשיאתו ברמה, וישיבתו הרמה היחה מעולם הגדולה והספוארה, כי רוב הליביו אשר שמשו לפני בישיבה סנעוריו וער וקנה וישיבה, כולם גרלו והצליחו ונעשו לפארי הדרו ואירי התורה, ואירי המיוה שבתם היה ג"כ הגאון הכפורסם ממה דוד אופנהיים ו"ל שהיה אב"ד בק"ק גיש וארנית מעהרין ואה"כ בק"ק פראג ומדינת בעהשען, והוא ו"ל קשר כחיים לרבו בהקדמתו הנפלאה אשר חבר בראש ס' שו"ת עבודת הגרשוני, ועוד הפליא לעשות עוד יותר בהקדמתו לס' תפארת הגרשוני על הגבורה, אשר שם יתנה ג"כ צדקת רבינו ו"ל, וכל מעשה תקפו ועניו כל בני הגולה בהרפתו ובקביאותו, זה סיני ועוקר הרים בתלפיו ובפוסקים ובארבעה השורים (ס). וראה ג"כ מה שכתב עליו

(ס) וראיתי לפני ס' (עניו הקפואס דכ"ט ז' גדל היו הוא הנאון מהר"ד אופנהיים ו"ל מאשר כ"ז בתקומתו לס' תפארת הגרשוני כי נכנזה מחוב עה ו"ל ס' : «גכר ננונין זקו ויוסף ציניה ג"ש עה סומפה סומין לאחריה ילי סופניה, ופאל אלקס היה כפאני, ומילא לאחריה תקוף, דמי דקלא וקוף, ומן הסמים עליו הסקוף, הסקפה לופנה, כהיות דלפני דכנא מוסס

יופי כלולת

ג'יו הנאון העדע ס"יה אכרתם כחדא וציל בהסכמתו לס' חרודשי הגרשוני אשר חבר רבינו ו"ל, והוא הגהות וחרודשי דינים על ג' הלקי הש"ע ויעשיה :

ובתולדות

מוסר הדוק, ס' פאנה כמיוחד בלוד היקף אדוני מורי ורבי. הנאון הספיקס ומדע בין החיים כעניו כגדול מלוד כגולה ובאל כגולה, נגה ורדים, אולר הסתמה ופנה חוננות פנינה, וסמנחזהס מנדקין בעלמא כ"יה אכ"ד ור"ם עמי פ"ה מי ר"ע ג"ש מויה נכשן אשני מימי שהיה אכ"ד ור"ם כיקק לס ובק"ק וועל, ובק"ק הענא ובסוף יונו כיקק מ"ן וס' מומחו כבוד וכו'.

דנה ל' גלס לבק' אה הכנה ולסעלות על כמי סגנחוח, כי מי שדלה אה המודע יבא ועיד מלכדע דוחה סעו"ס, כמה ככין דגד למי דיני, אמר זוד כמנחסי לבנה על גפי מרומי קרה על גרס כמנחוח וישנו שס' הלמידים בלמה כ"ז חמסה חומי מוכה, ובלמה כ"ז שס' מדני פמניה וכלמה, ובמתי עומדות לעה זקניו כ"יכמה, ופסקו ז"קין דנורח מסוניה דלני, זקו ויוש כ"יכמה, וכל זמן סנוקן חממו חוססת חוססה מנוכס על סעיקה, קרני הוד וחדר לו והמדיין, חסיד ככל מעשו מעסה רכ' כמה גדולים מעסה רכ' אל, וכמחה מה מוכה מיכאל הוא סיה מהדד לה פלפוליה, זלח ועוד אמרת סיה כ"ז דכ"ק ועייל חוזה חוזה דכ"ק, ואמ' כמחומח מייכו מיני קמחי אף ציומי נסן וציומי סג"י, כדי לעסוק בלוייטא פאחרא הדין, והוא קורח והס עניס אמריו, ובאשר יענו מן פסון וכן ירבה, מרבה ישינה מרבה כממה ויהי מחמיד עם הלמידיו בסקידה יוקרה, מהמיד וזלח יורג מכדי מהמה, לעומק אלכ' עם מי כשי והוספוס כגלמוד כבלי וירושלמי והוספוס ספול ספרי ומפלחא, ובכל הסוסקים קדמיו, ובחלמי יהיה קולע אל הכערה שער הענין וסער הכמה והיה יודע לעבר כמה עיסון כ"ז ותדקק דקדוקו סוסקיס וכאשר אעמי כדמו כקול רכ' על ישיבתו כדמח חכ' כד"ס, וכדך חלק מחמתו ל"כאיו :

ובאשר למד עס חלמידיו המוקדמים לקולו, היה קולו הולך על כנסתו האלן אלכה שציו שציו דעה לדעה אה עס כשכ מקריות ורדינה הוא סיה אה הארבע יוריס לגבוליה, וכסה אה עין הארץ הוא למד כבוד אורח חייב צעיון רכ' וס' עסה מופני לבדו וכו' ג"ס עס דדין נמקוס כ"מה, ליקח אה מי יורה דעה, והס כ"ק כע"יפוח כד"ו יוחמו וסלח אלמס עורח נמין געיון כד"ו עריוסו וליסוג ויהיה, ומס דלה אהן יסלח אהן העור עזרי מקודש

כלילת יופי

ומתולדות ימי איי רבינו י"ל עוד בימי נעוריו, הנה ידענו כי בימי הורפו היה רבינו סנידולי וסנדולי ק"ק קראקא אחר סרייני העיר פה הגדולים סבת הראשונה של ג' התות הריינים שהיו

מקורו זאת עבודה מסכמות הנרבות, בה תאמר למה יעקב ויעקב לבני ישראל אלו המסים, ויש להם שלאל בעלגים נעליהן און עממיה, רק הלבו למחוקים, ולכן האים בכחמו, לאל מעמה טבעה סעומו כיה, ונאמס יש להם סוף או און להם סוף, ולזונו מורי ורבי היה עומד ודואם כל סנידולי, וסכרת פנים עממה כס והיה מנהג למווד ולאו מוול אל צניפה, יע ומלל מליאה בזק חרועו אטוניה, ובנוח סו אמר מטיב הכוח ונאב וקיות בעל סהי לה והחיה ליבאל לזוק והכנה חש לטעון גוה ישראל :

והנה זגל הכביעי וטור הכביעי מוהן מנכט על לבו הכסוה, ובידו מנש מספט ממה עח ורבים הכב בחאנכס מעולו, והיכנהל בימי מוריס כד סויהל כי הני דקוו גרסי בני עמודל קחיה דרבי אמור' הגאון מוסי דקור מוסי גרנאון ייע. עיני כל ביה ישראל היה עליו בין דין לדין, בין מיב לזבלי, בין דס לדס, בין דס עיבור לזס עמח, כי יפאל הדנד והלבו לאורו אחר כ"ד יסה, גס היה דורש עוב לעמו סרפמלוה להכנה דרביס לכל מפריס מפלי סמיס, דורטי ממוות ודורטי קאומות, קשוס ככמס אמת, מחמו מוסיס גלימורו ספתי יטיבי, שאניס ספח סרס שוסן, מדס ויזן, והיה אחר כל השנה היה כיה זכינו ג"כ לשיחמו שיחה ילה כי הניס אחריו ככסה חיה חטוריס אכר סכר אמר' הגאון י"ע, אכני נור אכני קודס, חונוכ אחר משאלות והטבות אכר סאל בין הסכריכו, והאיב מפני סכנו, והיה השי"ת היו מחזירי יוד כל אדס היה משמשיס כה, וקס נוו הייב נון י"ז מחזיו לסעודו ולחומכו והיה מלקט סוסס לאחריס וחכרו כמחכרית הקודס אכר קל"א אה סמו עבודת הכרסוני, ורזיה לזכות אה ישראל להביא ס' עבודת סרבינו על מוצט כרסמ ויהי ככא דכרי דין אל דוד אמרי', לטולל עינין משיבין כלהכס ואכר בורח' וסכמו אחי עמי כל גדולי ישראל ויוספי על מדין לגור סלסור להדיס סיוח מדכרי סוכריס ס' שוחיה עבודה הגרסוני וס' משאלת הגרסוני עד כלוח ס"ז ענה עליו כסוין סלגוף כי ימן הייל ונלו כח, ולהטועיס ויועס : —

וטרם חלה לדבר לחסלל לה סיביוו לדמוס כל סחיבוריס אכר סכר אמר' הגאון מויה גרנאון י"ע אכר סלסס סכריס נסחמוס על סוכקס ועל נסח ועל דרובו סלסס כמה נטלוו סלחיס, מחוקיס מדכס ומוס לוסיס ועל

לו

כלילת יופי

שהיו פה בימי הגאונים סויה יהושיע חריף בעל סניני סלמה וסויה לופסן סניל העלער בעל חוס' יום סוכ, שהיו שינהם נשיא' הערה פה בזמן אחר, הראשון היה ריש סחיבתא והשני היה אב"ד עד שנת ה"ח לפ"ק, שאז נפטר לעולמו סהרי' בעל סניש ביום כ"ה בחורש אב, ונשאר פה בעל הוס' יום לברו פה לר"ס ולאב"ד עד סוף שנת ה"ח, שאז נפטר פה ביום ו' בחורש אלול, תי"ד לפ"ק, כנוכר בפנסק היישן סחיק פה (ועל אבן סצבתו כבי"ע ישן פה נחקק כמעות שנפטר ביום כ"ו בחורש אלול, וזה ללא אמת וללא נכון כי העיקר כמ"ש בפנסק הח"ק פה, והסחוקק השני שהירש את הסצבה פה אחר שנת"ישנה ונפלו בה בקעים, מעה ולא ידע ואשם), ובידרוהו לסר רבינו פה בישיבת הגאון רבינו יואל סירקיש בעל הכ"ח ז"ל שהיה אב"ד ור"ס פה (ער אמצע שנת ת' לפ"ק שאו נפטר ביום ד' עשרים בחורש אדר כמ"ש בפנסק הח"ק פה) כחברת שאר בני עליה סכני גילו סנדולי התלמידים האחרונים אשר העמיד בעל הכ"ח פה בקונתו אשר נעשו אחיכ לגדולי הדוד וסורי הוראות בישראל (ע' בשו"ת עבודת הטרשוני בסוף סיטן ק"כ סה שהביא וסחם הגאון סויה צבי הירש בחנאון הסקובל סויה ולריה סענדל קליוונר שהיה נקרא ר' הירש ר' סענדלש (והוא אחיו של הגאון ר' ליב פישלש שהיה בסוף ימיו אב"ד רק"ק קראקא אחרי מות רבינו הגדול סויה העשיל זצ"ל שנפטר פה ר' השרי תכ"ד לפ"ק), והגאון

לו חנוכ סלח אכר סכר אמור' הגאון מויה גרנאון, מינוכ על סריף עס כל ונאלי כליו הלכה ספוקה לזרכה ולרחה, וכס סבלה יוד הגדולה וקא ממי כמחמו עס רמו ולמן מספר לגדודיו, וללו דכניס סלון להס שינוי בעשורל דרכנו לספר מדוח חרופות סמו מחמוס וסלן נחקיימו כלמי הגאון י"ע האוסן אחרי ספר נוול נו"ן עטרי כניה יקריה נמה נוו הוס יום צנכס כו כי מוכ כ"ד נחמו יורו משפטר' לעקב לפיק, פי סנדכ לזוס סנכר כו הקקן כן הננוה כמסורסס הק"ן מויה אכנדס אוסנייס ואלל"ה, מיליו קיק וויכתיב, סוך עס אחי יואכ עות יסודון, סה קיק וקלסטרב וכל מדינת מערידו, והני זגל אהנה סרוסס על ק"ק כריסוק דלמס עס כל סחינומו והנללוה אכר סניני יחמו ממה סעכריס היקריס מנלל סאקו"י : —

ודע

כלילת יופי

יהשיע העשיל, אשר עוד בחיי אביו הגאון ז"ל שהיה אביד בלבוב
 כבר היה הוא ראש ומנהיג שנים העיר והמדינה בקרק לבוב שם,
 והאב וכנו שניהם היו בוועד אחד בהתאסף יהודי ראשי ומנהיגי
 המדינות בציווה הרבנים הגאונים ד"ר אוצות פולין בעיר לובלין
 ביריד גראמנין בחדוש אדר תל"ח לפ"ק אשר שם נמנו ועמדו ללח
 רשיון והסכמה להדפיס נאמשרודם את הנ"ך עם העתקה האשכנזית,
 ובין המאונים המסכמים בא עדי"ח הגאון מלבוב נאום צבי הירש החונה
 בק"ק לבוב ווגליל, ובין האלופים המנהיגים בא עדי"ח שם גם בנו
 "גאום יהשיע העשיל בן המאוה"ב מו"ה צבי הירש יצ"ו אביד ורמ
 דק"ק לבוב והגליל, יתר תולדותיו כבר מנאר אצלנו בספרי כלילת
 יופי ח"א על רבני לבוב בסמ"ח שם, ואכ"מ להאריך כזה: —

ב) **הגאון מו"ה מנחם מענדל אויערבאך מווינא בעל עטרת זקנים**,
 גם הוא ז"ל הורב כפי חורפו מנדולי וגדולי ק"ק
קראקא, ואחר סרייני העיר סה כונן אחד עם הגאון מו"ה גרשון
 אשכנזי בעל עבודת הגרשוני והיה נקרא סה בשם ר' מענדל דיי"ן,
 והוא הורב חתן הרב הגביר מו"ה יהודה ליב בן הרב הגביר ר' משה
 ר' יעקב כ"ץ ז"ל טראשי ונכבדי העיר סה, והיה דר סה בבית חמו
 כמה שנים גם אחרי מות חמיו הגביר הג"ל משנת ת"ח והלאה נפסק
 שם בסמ"ח רצ"א והיה נ"ב עתיד נכסין הון ועושר בביתו, ועסק סה
 בעסקי הלאוה, ומצאתי נ"ב כסנ"ק שם (כסמ"ח א"ף ותשל"ה) שהוא
 עם אחיו הרב הגאון מו"ה חיים אויערבאך אשר גם הוא ז"ל היה
 מקום דירתו סה, קנו שניהם בשותפות חצי בית אבנים הפנימי
 והחיצוני מאת חמותו הגבירה מרת היסא אלמנת הגביר ר' ליב כ"ץ
 הג"ל והיה זה ביום ד' ג' אייר ת"י לפ"ק — ואח"כ במשך חוסן
 סכר את הבית הג"ל וגם המקומות שהיו לו בבית הכנסת סה, ועקר
 דירתו מקראקא וחתר ושכב לעיר מולדתו ק"ק ווינא לבית אביו הגביר
 והקציץ מו"ה משולם זלמן פישוהוף שהיה עייני חי או, ושם הרביין
 תורה ברכים גם אחרי מות אביו וכפי הנראה לא זו סן העיר שם
 עד עת הירוש שהיה בשנת ת"ל לפ"ק שאו נתבטלה הקהלה משם,
 והלך גם הוא בגולה בין מנרש ווינא עם אחיו הרב הגאון והקציץ
 מו"ה זאב וואלף אויערבאך אשר בחר לו מקום לשבת בק"ק
 ניקלשבורק ויהי שם לראש כ"ד וגם לראש ומנהיג הקהלה, והביט
 מענדל

כלילת יופי

מענדל נתקבל לאביד ולוי"ם בק"ק קראמאשין במדינת פולין גדול
 וכשנת תל"ג כבר בא בהסכמה שם על ס' ל"ב אייר על התורה,
 ושם נהג ישיבתו ברסה עם תלמידים גדולים וחשובים, בשקרה
 גדולה סמוך ועד הערב סרי יום כיוסו, כמ"ש בעצמו בתשובתו
 הגדולה בהדפסת בשו"ת אבן השוהם בסמ"ח ס"א, והג"ר מלבד ספרו
 עטרת זקנים על ש"ע או"ח שנתפסם בכל תפיצות ישראל, ונכפי
 הנראה נדפס רק הקיצור סמנו, חבר נ"ב ספר עקרת הבית כמבאר
 בתשובתו בשו"ת אב"ן השוהם שם, והוא כולל פלפולים עמוקים,
 בסוגיות הש"ס והפוסקים, והאריך על כסאוי שם גם בשנת תמ"ח
 לפ"ק שאו נתן הסכמתו שם נ"ב על ס' חוקי חיים סירוש על שיע
 החדש מהגאון בעל ישמח ישראל, וכפי הנראה נח נפשי דרב ז' ל
 בקראמאשין שם בשנת תמ"ש לפ"ק ונתקבל במקומו לאביד שם
 הגאון מו"ה יחזקאל סג"ל חתנא דבי נשיאר להבאון המקובל מו"ה
 יצחק הגדול זצ"ל אביד דק"ק פוונג והמדינה, וגם הוא ז"ל בא
 בהסכמה על ס' חוקי חיים הג"ל כיום ר"ח חמו תניג לפ"ק, ולעשרת
 זקנים בניים ובני אשר מלאו נ"ב אחריו בתורה ובגדולה, בנו
 היה הרב הגדול נגיד ומציה מו"ה משה אויערבאך יהודה ראש ומנהיג
 בק"ק קראמאשין שם וסרגס המדינה ד"ר אוצות פולין (והוא היה
 חתן הגאון מו"ה שאול מקראקא בן רבינו הגדול מו"ה העשיל זצ"ל,
 והאריך ימים בתורה ובגדולה גם בשנת תצ"ג, שאו הורב נ"ב ראש
 הוועד למנהיגי מדינת פולין גדול דגליל פוונג כהיותם יהודי בוועד
 קודש בעיר קאבלין הסמוך לעיר קראמאשין, אשר נתנו שם הסכמתם
 על ספר שו"ת אבן השוהם הג"ל, ובנו היה הגאון מו"ה מנחם מענדל
 אויערבאך שהיה נ"ב אביד ור"ם בק"ק קראמאשין שם, וגם הוא בא
 בהסכמה שם בוועד קאבלין על הדפסת ספר אבן השוהם בין רבנן
 דגליל פוונג שם בעת ההיא, ודי כזה:

ו**עתה** שוב נשוב לדבר נ"ב אודות הגאון ר' גרשון אשכנזי
 בעל עבודת הגרשוני אשר זה עיקר נישואנו סה, והנה
 את אשר אני אחשוב כזה היא כי מלבד שלשת רכותיו הגאונים
 בעל הביח ובעל מניני שלמה ובעל צמח צדק אשר זכרנו לעיל,
 קבל נ"ב הגאון ר' גרשון ז"ל מרכיבו הגדול רבי העשיל זצ"ל מקראקא,
 אשר לפניו הציע נ"ב כל שאלותיו וספיקותיו בדרכים הנוגעים להלכה
 ולמעשה

בקהלות גדולות בפולניא ובמערותין אמרתי לדבר שהם ניב מעט פה ואני רק בראשי רביים:

(א) הגאון מ"ה צבי הירש במו"ה זכ"ה הנ"ל הנקרא ר' הירש ר' מענדלש נראה ספנקס תקלה פה (של הסופר הרה"ק מ"ה סתרי' דלאקרוס בהגאון מ"ה יוסף ז"ל שהיה ספרא סתא פה בימי הגאונים סדרי' בעל מגיש ומהר"ם בעל חוס' יום טוב), שהיה פה בעירו גם מקום סגור ביה אבוי הנ"ס זכריה מענדל ז"ל, ואחריו הנבירה סרת מלכה חתה אשת הקצין מ"ה יששכר בער כיץ פאפרש ז"ל בן הנביר הקצין והנריב מ"ה בנימן ואלף פאפרש כיץ ז"ל אשר בנה בית הנכנסת פה קראקא ונקרא על שמו עד היום הזה, ובפנקס שם במינן אלף והרביז נמצא כתוב אך שפכרה הנבירה הנ"ל אלפנת הקצין ר' בער הנ"ל לאחיה הרב הגאון מ"ה צבי הירש יצ"ו בהסנת הרב כמ"ה זכריה מענדל קלוינר ז"ל, את חוקת הכיפה אשר לה במקום קראקא, וגם כל הסתרות עם כל הארונים ומעולים ובנינים שיש הכיפה הנ"ל והורית שקבלה ממנו כל דמי המכירה עד פרוטה האדוניה וכל זה נעשה בקנאים ביום ה' ר' אלול תש"פ לפיך נאום סתרי' דלאקרוס ספרא סתא דפה ק"ק קראקא יצ"ו, ועוד נמצא שם בפנקס במינן נ"ל, אך שהיה להרב הגאון מ"ה צבי הירש בהרב הגאון מ"ה זכריה מענדל קלוינר ז"ל, איזה עסקים עם הרה"ק מ"ה יששכר בן הרב מ"ה נתן אשכנזי סדילסווייס (פחותו של הגאון סדרי' שפירא בעל סגלה עמוקות), והגאון בעל חוס' יו"ט שהיה או האב"ד פה כתב בעצמו כתב התקשרות ביניהם, ובא ניב על החתום שם ביום ה' י"ג מנחם בקרא קא לפיך (שהוא שנת ה'ר"ד), "נאום יום טוב נקרא לפסן בלא"ה הרה"ק נתן ולדה"ה העבדתי, ואחרי אך הזמן נתקבל תינן הירש ר' מענדלש לאב"ד ול"ם בקיץ לבוב והנ"ל (אחרי מות רבינו בעל הש"ו שהיה אב"ד שם), ומלבוב נתקבל שוב לאב"ד ול"ם בקיץ לבובין והנ"ל (אחרי מות הגאון מ"ה נפתלי הירש כמ"ה בנימן ואלף חתן רבינו ר' העשיל זצ"ל שהיה אב"ד בלובלין שם), ומצאנו אורו על הרוב שהיה ניב ראש הוועד של גאונ' ד"ר ארצות פולין, בירתי יערסלוב מ"ה שנה בשנה, ובנו היה הרב הנ"ל נניד ומצוה מ"ה ירושעי'

והגאון מ"ה מנחם מענדל אויערבאך בן הקצין מ"ה משולם ולפן פישוויץ מיקירי נכברי העיר ווינא, והוא המחבר ס' עשרת זקנים על שיע או"ה, ושלושת החברים האלה למדו ניב בשיבה אחת אצל הגאון מ"ה יהושעי זצ"ל בעל מגיני שלמה, ראה מזה בעשרת זקנים ס' מ"ו ובסוף סופן ס"ט, וכשר"ה עכרת הנרשני סופן כ"ה, ועתה עלתה במחשבה לפני שהיו שלשתן גם בן מתלמדי הגאון מ"ה מנחם מענדל קראכמאל האב"ד דק"ק נ"ש והסדריה בעל שו"ת צמח צדק, אשר גם הוא ז"ל היה משכן בבית בימי חורפו פה ק"ק קראקא, והיה אחר סן היושבים על סד"ן ב"ן ביהת הדינים פה בעירו, ונבחר לפעמים לשבת ניב בתוך הוועד של הרבנים הגאונים ד"ר ארצות פולין כירתי לזכרון ויערסלוב (כמ"ש בעצמו בספרו צמח צדק בריש ס' מ"ו), ואף הוא ז"ל היה הלסיד רבנו בעל הבית ז"ל סן התלמידים הראשונים אשר שמשו לפניו בישיבה בזמן קדכון בחברה הגאון מ"ה דוד סניל בעל הס"ז חתן בעל הכ"ח שהיה בסוף ימיו אב"ד בקיץ לבוב והנ"ל, וגם הגאון מ"ה מנחם מענדל כס מילתי ונידולי ק"ק קראקא, ואח"כ נתקבל לאב"ד ול"ם בקיץ פפ"ד, והוא היה רבו של הגאון הנודע בעל שו"ת חות יאיר, (והוא לקח עמו או בצאחו בקראקא, אוצר נחמד מאבני סגולה שו"ת כתב יד מרבו בעל הב"ה ז"ל וערפסו אה"ב בפפ"ד ע"י בחו הנבירה אלמנה הגאון מ"ה סאר שמעון האב"ד דק"ק אמשטרדם כנודע), ובבר רבתי אורהם במקום אחר (ראה מזה בספרי כלילת יופי ח"א בהולדה בעל הש"ו דרף נ"א ע"ב בהערה ג' שם), והנה המצא בשו"ת צמח צדק במינן ס"ג בראש התשובה שם שכתב יהודויהו רבנו, הודם בית רענו, יפ"צ מעיניהו חוצה כנחלי רענו, הלסירי התיקום כמ"ה הירש ובמ"ה מענדל שו"ת ע"כ, וקרוב בעיני לומר שכונן על שני החברים הנ"ל ה"ם הירש ר' מענדלש האב"ד לבוב וה"ם מענדל אויערבאך בעל עשרת זקנים שהיו שניהם הנסדרי, וגם הגאון מ"ה נרשון היה הלסירו כסגורא בשו"ת עבדה הנרשני במינן ל"ז וע"ש:

והנה אחרי כי שלשת החברים האלה היו סגורלי, נמכרו עירתי ופה היו בחי סדרשם קציעים בשרם שנתקבלו לכתן פא"ה בקהלות

על מקום ושנת לידתו של המהרש"ל, רבו ההשערות והניחושים ולא נשתיירה
בידינו עדות ברורה. יש שסברו שנולד בבריסק דליטא.⁴ ויש שטענו שמכורתו
בפוזנא[פוזנן], בפולין גדול.⁵

שנת לידתו אף היא אינה ידועה, וקבעוה רוב כותבי תולדותיו לר"ע (1510)
בקירוב.⁶

נולד לאביו ר' יחיאל שחי - ואולי שימש כרב - בסלוצק. ולגביו אין
בידינו נתונים, שמא יש לזהותו כמכותב בשו"ת מהר"ם פדוואה, סימן פג
(קרקא תרמ"ב דף קטו ע"ב): "... ידו בכל בבקיאות ובחריפות בקי כרי יוחנן
בטריפות, אהובי שארי הגאון הר"ר יחיאל יצ"ו." והרי אף המהרש"ל מכנה את
מהר"ם מפדוואה (ר' מאיר ב"ר יצחק קצנילבוגן): הגאון הזקן מלא חכמה שאירי
ה"ה נ"י מהר"ר מאיר מפדוואה (שו"ת סימן ו' עמ' יט). וכך גם: "והכל תלוי
בכבוד אדונינו שאירנו הגאון המופלג המאיר עיני ישראל בחכמתו, ובתורתו
מהר"ר מאיר נר"ו (שו"ת סימן כח, עמ' פד). כאן נתקלנו בתופעה מעניינת:
לא מצאנו בכתבי המהרש"ל שם ושארית לאביו כשמועות, פרשנות, או הנהגות,
כדרכם של בני המכבדים אבותם.

(4) עפשטיין עמ' שיט הע' 5.

(5) כרם שלמה עמוד א' (כנראה בעקבות גרץ ח"ז עמ' 338), ואחריו נמשכו רבים.
זה מוכח עפ"י תאור המהרש"ל בשו"ת סימן יב, עמ' מ' "... כי כאשר נולדתי
בעיר בית אבותי על ברכי זקני, והורגלתי על זרועותיו..." וזקנו התגורר בפוזנא.
אמנם אסף משהו עמ' מה הע' ח, העדיף נוסחת "גדלתי" במקום "נולדתי", ברם,
זה שיבוש, וכך הדפיסו בשגגה בכל הוצאות דפוס שו"ת מהרש"ל החל מפירודא
תקכ"ח ואילך - ללא שום ביסוס. שמא יש להעדיף גרסת דפוס שני, לובלין שני"ט
(דף יא ע"א): "גודלתי", ומשמע מקטנותו, ואין לנו שום ראיה למקום הולדתו
של המהרש"ל. אין להתחשב בדעת רב צעיר, תולדות הפוסקים ניו-יורק תשי"ח,
ח"ג עמ' 74 ו- 77 הע' 6 ש"הוליד" את המהרש"ל באשכנז "הזקנה והגוססת" (א"י כ
התכוין לפוזנא!), ובשל אופיו עבר לפולין "הצעירה המלאת כח נעורים". חכם זה
שגג חמורות בהבנת קטע מספרו של רר"נ רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד ירושלים
תשי"ב, עמ' א' המלים "רב מובהק בארץ אשכנז הגאון ר' שלמה לוריא", אינם אלא
ציטטה מדברי מדפיסי השם בקושטא [בשנת ש"ג, ראה תוספות הברמן שם, יערי,
דפוס העברי בקושטא, עמ' 131-132, מס' 205].

(6) עיין הערת שפ"ר לדברי ימי ישראל לגרץ, חלק ז', ורשה תרנ"ט, עמ' 338 הערה ג,
שכתב: שנת הולדת המהרש"ל יש להוציא מזה: בשו"ת סי' סד יספר כי למד ונחגדל
על ברכי זקנו ר' יצחק בפוזנן לעת השריפה הגדולה ואז נשרפו כל ספרי זקנו,
השריפה הזאת היתה "במאי 1535-רצ"ה והי' אז רך בשנים..." אלא שהמעייין
בשו"ת סימן ס"ד יראה בעליל, שהמהרש"ל לא קישר כלל מבחינה כרונולוגית בין

/...

ב מאיר בניהו [ב]

חאניו אשר השפעתו על הגבירים מבית וויגה היתה גדולה, והניח את חותמו על בית המדרש.³

ר' יעקב חאניו נולד, כנראה, בפאס שבמרוקו,⁴ ועוד בהיותו בצפון אפריקה, בעיר מולדתו, בודאי הגיעו לאוזניו הידיעות על דבר ההרפתקאות שעברו על יהודי ירושלים.⁵ כנראה שהחליט לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בה ישיבת קבע, אלא שכדרכו לאי סר לאיטליה, אולי בכוונה להרפיש שם ספריו. מתי עזב את עיר מולדתו וכמה זמן שהה באיטליה – דבר זה קשה לקבוע. אנו יודעים שבשנת ת"ז כבר היה בוירונה והשנים שבין ת"י-ת"ז עשה בליוורנו.⁶ ויש רגלים לרבר שהיזמה להקמת בית המדרש הגדול בירושלים ממנו יצאה.

ר' יעקב חאניו היה גדול בתורה ומבין בהוויות עולם. נוסף על זה חונן בכשרונות פרנוניים מובהקים. ברדרכו לאיטליה (?) עשה זמן מה בשאלוניקי,⁷ מרכז התורה של יהודי המזרח אז, התבונן בישיבותיה המרובות ועמד מקרוב על

3 עיין, משנת חכמים' לר' משה חאניו (ואנוכך תצ"נ, סימן ש"א, דף ע"ו ע"ג): וכמה זכיה יש להם לאוחס שמעפידין ישיבות ובתי מדרשות ופרישין ממנום נדבה לה' לא לבד ללומדים המלמדים חינוקות אלא גם קובעין שכר לחינוקות שהם לומדין בת"ח, מידי שבת בשבתו, כמו ששמעתי שכך נוהגין בעיר ואם בישראל רבתי בדעות שרתי במדינות הק"ק חברות] ת"ח שבשאלוניקי... ש מ ה ס ל מ ד א' א' ז'ל להשיאו עצה טובה להגביר המנוח כה"ר אברהם ישראל וויגה ז"ל שידבנו לבו לנסור המצוה... במה שקבע פרס גם לבני עניים... ועשה ביתר שאח נדבה לשם ה' והפריש חלק הנון כדי לחלק בין התלמידים מידי שבת בשבתו ומידי שנה בשנה בחנוכה להלביש אותם מכף רגל ועד ראש גם לרבניהם... ושכר עושה ומעשה יהיה לא"א ז"ל על השנחה פרטית שהיה לו עם המלמדים והתלמידים לקרב להם הנאת נוף ונפש; השווה דבריו ב"שפת אמת" (אמסטדאם תס"ז, כ"ו ע"ב): הגביר כה"ר אברהם ישראל וויגה ואחיו הגביר יעקב ויגה ולה"ה (ש)היו הם הראשונים שבאמצעות... הגאון המיוחס שהרכיץ תורה בישראל אדוני אבי ולה"ה נסעו אשל בבאר שבע זו ע"ק ירושלים ת"ז וקבעו הסגר שהיה בית ועד לחכמים כמצטרך בכל סיפוק הת"ח והתלמידים שהיו בו כדי שלא תהיה דעתם סגורה אחר פרנסתם.

4 הדעה המקובלת על החוקרים היא כי חאניו נולד בליוורנו. הרב י. מ. טולידאנו משער שעיר מולדתו היתה ירושלים (ג. המערב' עמ' ק"י; אחריו נמשך הרב י. ל. הכהן פישמאן, ב"התור' שנה ט', גליון 17). אולם מסתבר שהוא נולד בפאס, מקום שם נדדה משפחתו בברחה מספרד ושהוא מקום מולדת אביו ר' שמואל. ובודאי שלא נולד בליוורנו חוץ יוצא מדבריו אלה שכתבו בשנת ת"י: לשמע און הדפוס המפואר סקרוב נשא גם בליוורנו באחי אולי יישר בעיני ה' להשלים חפצי... שאדפיס חבור המשנה אשר זה כמה ימים החלתי [בוירונה] ולא אסתיעא מלתא, (בסוף ספר, ברית אברהם' לר' אברהם גדליה, חלק א'). נוסף ע"ז אם היה הוא יליד ליוורנו היה בודאי פציין ואת.

5 במשך תקופה זו ביקרו שליחים רבים בצפון אפריקה. עיין י. מ. טולידאנו, תעודות מכתבי יד HUCA, כרך ד', עמ' 464.

6 בשנת ת"ז הרפיש בוירונה ספרו, תחלת חכמה'. בשנת ת"י התחיל להדפיס שם את פירושו, עץ חיים' על המשנה. ובשנת ת"ז נמרו בליוורנו.

7 עיין הערה 3. סדר נסיעתו היתה כנראה בצורה זו: יצא מפאס למצרים, ממצרים נסע לשאלוניקי וקושטא, שנתפרסמו כערידפוס, ומשם הגיע לאיטליה. זו היתה דרכו של בן עירו ר' אהרן אבן חיים הראשון (עיין מ"ש ב, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך א' עמ' 112).

[ט] לתולדות בתי המדרש בירושלים במאה הי"ז ט

והפרנס המהולל ר' רפאל מרדכי מלכי, הצטרף בעת בואו לירושלים לחבורת בית המדרש.²⁸ תלמידים אלו הם הם שניהלו אח"כ את הקהלה בירושלים והשפעתם על עיצוב דמותה היתה מוחלטת. אין ספק שאז הורם מצב התורה בא"י לנובה שרק עם תקופת גירוש ספרד היה כמותו. תקופה זו היא תקופה עשירה ביותר בתולדות הספרות הרבנית, הן ספרות השו"ת והן ספרות הדרש. והרבה מספרים אלו משמשים עד היום כספרי יסוד בהלכה ונלמדים בישיבות שבכל העולם. הדרור הוא הקים תלמידי חכמים מפורסמים בתורה ובחכמה שמלאו תפקידים חשובים בחייהם של הקהלות היהודיות במזרח. גדולי ישראל שקמו לאחר זמן זה בירושלים (מבית המדרש, בית 'יעקב' פיריר ה) קבלו את תורתם מפי תלמידי הישיבה הזאת. שמה של הישיבה התפרסם בכל תפוצות הגולה. רבני מצרים מודיעים באגרותיהם לקהלות ישראל כי בית המדרש, היה משקה מימיו נאמנים לכל באי עולם וממנו יוצאה אורה לעולם במקום היכל דביר ואולם יפרצו מעינותיו וילכו יונקתיו ויפרחו פארותיו במעיני החכמה והשקה את כל פני הארצה;²⁹ ונתקיים... בימים ההם כי מציון תצא תורה וגו' כאשר מפורסם לרבים כי מציון הלז באמת יצאו תלמידים הרבה שהיו גדולי ישראל בעלי הוראה שרי חכמים ושרי מאות ושרי אלפים אלופינו מסובלים אשר קצת מהם ומתלמידיהם... חיים עד הנה ועוד שנים רבות יהיו וטרם לא יכבה.³⁰ יהודי הגולה נשמעו להוראות שיצאו מבית הדרין שבירושלים, שנתרכו בתוך בית המדרש הזה, ואליו פנו חכמי ישראל שבתפוצות.³¹ אפשר אולי לומר כי בית המדרש, בית 'יעקב' היה בזמנו בית המדרש הגדול ביותר במזרח.

על מאורעות מיוחדים שעברו על הישיבה מימי ייסודה ועד מותו של מנהלה הראשון ר' יעקב חאגיז בשנת תל"ד אין אנו יודעים. אולם ידוע כי כמה מחברי בית המדרש הזה היו מתנגדים חריפים לשבת צבי ולשיטתו ועמדו בקשר לכך עם חו"ל. ויש להניח שלא נמצאו בין באי בית המדרש תומכים או אוהדים לכת הנ"ל. אף על פי, שכאמור, היה נתן העזתי נביאו של ש"צ, מתלמידי בית המדרש. ר' משה גלאנטי, חותנו של ר"י חאגיז, שניהל את הישיבה משנת תל"ד עד יום מותו בכ"א שבט שנת תמ"ט,³² היה אמנם תחילה בין אלה שהתנגדו לנקוט בפעולות ממשיות נגד ש"צ אולם אח"כ היה אף הוא בין אלה שרדפוהו ובקשו להשמיד את כתו.³³

28. חנן אלהים, שם, דף קמ"ט.

29. עיין בנספח א, עמ' כ-כא.

30. שפת אמת, שם, והשווה דברי מלכי לעיל עמ' ד.

31. כשות, קול גדול! אנו מוצאים שאלה ש, שלחו מתם מעיר ברוסא העיר המהוללה יע"א אל ציון עיר אלהינו אל בית דין הגדול שבלשכה... (ס"ו ס"ח, ל"ט ע"א).

32. קרבן חגיגה, הקדמה: והתורה נשכחת ממני בעצלות ידיים וטרדות הזמן ועול הצבור ועול החברים והתלמידים המקשיבים לקולי בבית המדרש הגדול הזה מדרש בית 'יעקב'. עיין גם בהקדמה ל, ובח שלמים: היום שלמתי נדרי שנדרתי בשנה שעברה להיות קובע את יום הששי לכתיבה... ממה שהיה מתהרש אצלי בשאר ימי השבוע בלומדי ספר עם התלמידים בני הם ה"י ועם החברים אלופי ורעי המקשיבים לקולי כי הם בעוזרי... והנדר הנוכח יהיה נמשך עוד שנה תמימה מהיום יום הששי מסדר ויקרא אל משה המ"ז עפ"י התנאי המחבר בנדר השנה שעברה. - על שנת פטירתו עיין, שפת אמת, י"ח ע"ב.

33. תולדות חכמי ירושלים, ח"ב עמ' 56.

פרק שני – רבני מיינץ

ב"ממורבוך של מיינץ", הכולל גם את ספר הנשמות של הנפטרים בקהילת נירנברג, מצוין תאריך פטירתו של הרב מולין:²⁶

ח' אייר קמ"ז לפרנט [(=1387.IV.27) : מורנו הרב רבי משה בר יקותיאל הלוי שהניח ה' זהובים להקדש.

מכאן שנפטר בנירנברג. שטרן העלה את האפשרות, שהוא נפטר במיינץ ושכניו הם שתורמו את הכסף הנזכר, כדי לרושמו בממורבוך של קהילת נירנברג.²⁷ לדעת בונדי, הגם שנפטר בנירנברג, נערכה הלוייתו במיינץ.²⁸ כללו של דבר, הידיעה האחרונה על ר' מולין היושב במיינץ היא משנת 1381, ואין אנו שומעים אודותיו דבר עד מותו בשנת 1387, אלא אם כן נסמוך על מידע שיובא להלן, ולפיו חכם בשם "ר' משה ממיינץ" התגורר במיינץ עד שנת 1387.

בנו מהרי"ל למד אצלו בילדותו,²⁹ והביא הרבה מהלכותיו ומהליכותיו,³⁰ הגם שלפעמים חלק עליו.³¹ אשתו היא, כאמור, מרת מינא.³² על שאר בני משפחתו עיין להלן, עמ' 208–227. על בתו בונלין, שגרה בשנות השמונים באופנהיים ובראשית המאה ה-15 בבאד־קרובצנך, עיין להלן, עמ' 220, הערה 5. שם נזכר

- 26 S. Salfeld, *Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches*, Berlin 1898, p. 94
שטרן, נירנברג, עמ' 200.
- 27 שטרן, נירנברג, עמ' 322.
- 28 Bondi, *Israelit* 37 (1927). דיון נוסף באפשרות שבין השנים 1381–1383 אמנם עזב מולין את מיינץ מובא להלן, עמ' 92, הערה 9.
- 29 "זכורני בהיותי נער למדני אבי בחומש" (מנהגי מהרי"ל, הלכות עשרת ימי תשובה; וכן, שם. הלכות סעודה). בעת פטירת אביו היה מהרי"ל כבן שתים־עשרה (להלן, עמ' 226).
- 30 שו"ת מהרי"ל, סימן נח, עמ' סג בתוך שאלת אחי מהרי"ל, ר' גומפריכט: "הנה אחותינו בונלין שתחי' הגידה לי, שאבא מורינו הר"מ ולה"ה הנהיג... ובתשובת מהרי"ל, שם, ובעמ' סז. וכן במנהגי מהרי"ל, הלכות הגעלה, מצות, הגדה, סוכה, עשרת ימי תשובה, ליל יו"כ; ולהלן, הערה 31. בהלכות ומנהגי מהרי"ש, עמ' 88 נאמר, ש"הקשה מהרי"ש ז"ל בשם מה"ר מולין שי", ושפיצר (שם) סבור, כי הכוונה לרב מולין רידן, הגם שהוא נזכר בברכת החיים, בעוד שלום נוישטט נזכר בברכת המתים. בקובץ הלכות של בנימין כ"ץ (כתב־יד אוכספורד 784) נזכר בשמו של איסרליין מנהגו של "מה"ר מולין ז"ל בן מהרי"ם ז"ל, שאסר לשבת על גבי עגלה עם אשתו נידה, שלא כהתרו של אהרן בלומלין. שפיצר, שפירסם קטע זה (לעיל, הערה 11). סבור, שהוא מולין בן מהרי"ל, ובמקום מהרי"ם הציע לגרוס: מהרי"ל. אך אין זה סביר, שאיסרליין יזכירו בנשימה אחת עם אהרן בלומלין וכסמכות שקולה. מסתבר, שהוא מולין רידן: "בן מהרי"ם" הוא בן יקותיאל מולין. שו"ת מהרי"ל, סימנים כה, כו.
- 32 שם"ח, סימן קעט. על פרטי המקרה הנדון שם ועל מותה עיין: להלן, פרק ד, עמ' 217, הערה 5.

[86]

פרק רביעי – משפחות רבנים

על כך יש לו לר' שמעון השגה מעניינת:

בנו מה"ר שמעון כות' דידוע כשנפט' זקינו ז"ל לעולמו (=אבי מהרי"ל)
עדיין לא היו אביו ז"ל (=מהרי"ל) בן י"ב שנה (דף קי ע"ב).

אביו של מהרי"ל מת באביב של שנת 1387 (לעיל, עמ' 86), והרי לנו ידיעה ממקור בטוח, כי מהרי"ל נולד בשנת 1375! אח לימודיו של מהרי"ל באוסטריה אין להקדים אפוא לסוף שנות השמונים של המאה ה-14. הם נמשכו עד שנת 1396 לכל המאוחר. כך אפשר להסיק מסיפור המובא במנהגי מהרי"ל (ליקוטים) על מחלה שחלה בה מהרי"ל בעת שישב במיינץ, "ואח"כ חי יותר משלשים שנה". הואיל ומהרי"ל מת בשנת 1427, אירעה מחלתו בשנת 1396, ואם כן שב כבר קודם למיינץ. עובדות אלו מתיישבות היטב עם תיארוכך של תשובות מהרי"ל, שרוכן המכריע הוא מהעשור השני והשלישי של המאה ה-15. מהרי"ל מת בהיותו כבן חמישים ושתיים שנה, ותקופת יצירתו הספרותית נמשכה כחמש-עשרה שנה בלבד.

על כך שר' שמעון אכן התגורר במיינץ בצד אביו מעיד גם התיאור של קבורת אמו בקיץ 1425, המופיע במנהגי מהרי"ל, הלכות שמחות. בנוסח הנדפס וכן בהרכה מכתבי-היד של הספר צוין רק, שמהרי"ל "היה נושא המטה ובנו עמו", אך בכתב-יד פאריס, בית המדרש לרבנים 43 נתפרש שם הבן: ר' שמעון. טכס כלולותיו של ר' שמעון נערך בפרנקפורט בשנת 1417 או בשנת 1424.⁵ לפחות שנה קודם לכן נישא אחיו, ר' מולין (שם), ויש להניח, כי ר' שמעון היה הצעיר מבין השניים.

ר' שמעון שהה ברגנשבורג לשם לימודים, ופגש שם את ר' יוסף בן משה, מחבר ה"לקט יושר".⁶ קשה לחשוב על אישיות תורנית ברגנשבורג שאצלה יכול היה ר' שמעון ללמוד בטרם התיישב שם אנשיל ס"ל בשנת 1429 (להלן, פרק ו, עמ' 355). הידיעה המתוארכת הכאה אודותיו היא משנת 1439. עת ישב באולם

5 מנהגי מהרי"ל, הלכות תשעה באב; שו"ת מהרי"ב, סימן טו. כאותה שנה חלו באב בשבת, ור' שמעון מתואר כ"נער". קשה להניח שהוא התחתן קודם שמלאו לאביו שלושים וחמש שנה, כלומר לפני שנת 1410. השנים לאחר מועד זה שבהן חלו באב בשבת הן 1417, 1424. החתונה התקיימה בפרנקפורט – מן הסתם במקום מגורי כלתו – כמתואר במנהגי מהרי"ל שבכתב-יד (הובא בירי"ל ביאלר, מן הגנוזים, ג, ירושלים 1974, עמ' 198, הערה 32). בין המשתתפים בחתונתו היה גם ר' זלמן שטן.

6 ל"י, א, עמ' 50. מחיבור מקום מגוריו של ר' שמעון: "חדרו" נוצר הרושם, כי שהה שם בגפו, ללא משפחתו.

פרק רביעי — משפחות רבנים

הח"ר מולין ידוע לכל שהוא ירא שמים ודך וישר, פעלו רגיל ופרקו נאה ועולה לא נמצא בו.⁷

משה מולין היה גם סופר באולם. ביום יז במרחשון, שנת ר"ה (30.X.1444) השלים שם את העתקתו של ספר נצחון ליום טוב מילהאוזן עבור הנכבד ברוך בן משה.⁸

בשנות החמישים של המאה ה-15 נשלח מולין, כנראה כנציג קהילת אולם, אל הקיסר פרידריך השלישי לוינר נוישטט. שם פגש את קרובו יוסף בן משה מהוכשטט, מסדר הספר לקט יושר, וזה הראה לו "מחזור יפה עם פירוש", שהובא מווינה לארץ הריין בעת "גזירת וינה", וכו התפללו יעקב וייל ואיסרליין. האחרון הוסיף עליו גם מחידושו, לאחר שהחזר המחזור לאוסטריה. בהזדמנות זו העתיק מולין לעצמו מהמחזור קטעים שנראו לו בעלי חשיבות.⁹ חלק מתשובות אביו מהרי"ל חולקו בינו ובין אחיו שמעון, ובעיזובן זה השתמש זלמן מסנקט גואר, בבואו לערוך את הספר מנהגי מהרי"ל.¹⁰

5. שמעון ס"ל — בן מהרי"ל

הוא התגורר במיינץ כנראה במשך כל חיי אביו ולפחות עד מות אמו שם בקיץ 1425. מגוריו במיינץ בצד אביו מוכחים מהערות שרשם על כתב-יד של ספר מנהגי מהרי"ל.¹ בהערות אלו הוא חולק על עובדות רבות הנוגעות להליכות אביו ולהנהגותיו, כפי שתועדו בידי תלמידו, זלמן מסנקט גואר.

- 7 שם.
8 כתב-יד אוכספורד 2160 — קולופון. חתימת שמו שם: משה הלוי מולין, והשם מובלט לכל אורך כתב-היד.
9 ל"י, א, עמ' 132. קטעים מהמחזור הועתקו שם. על מחזור זה עיין עוד: פריימאן, מבוא ל"י, סימן ז; S. Krauss, *Die Wiener Geserah*, Wien-Leipzig 1920, p. 161. הסכרה שלפיה זהה המחזור עם כתב-יד פרמא, רשימת דה-רוסי מס' 653, היא מוטעית. מחזור זה נכתב באולם בשנת 1450, וכדברי פריימאן, שם. סידור תפילה (הכולל תפילות לשבת ולחגים) עם הערות של תלמיד מהרי"ל מצוי בכתב-יד בודפשט-קאופמן 371. להלן מובאות נבחרות: 9ב: "כן קבלתי מר' אייזק נקדן"; 18א: "וכן ראיתי מהרי"ל ז"ל"; 19א: "אמהר"ש, שמותר ליטול שעה שנוטף מנרות של ע"ז בבית תרפותם ולהדליקו כב"ה... וכן אמר הח"ר יוסף אושטרייכר ששמע כן מפי מהר"ש"; 60ב: "כשעמד (=מהרי"ל) מחזורותיו עם הבחורים סמוך לצאת הכוכבים מיד היה מתפלל תפילת מנחה".
10 מנהגי מהרי"ל, סוף הלכות איסור והיתר; י"ס, מבוא לשמ"ה, עמ' 11-12.
- 1 כתב-יד פרמא 1421. המעתיק השתמש בטופס מנהגי מהרי"ל שעמד לפני ר' שמעון, והעתיק ממנו גם את הנהגותיו של ר' שמעון. לכתב-יד זה נודעת אפוא חשיבות רבה לקביעת נוסח מנהגי מהרי"ל. כתב-היד הועתק ב"טורנוונה" (Timaveni)

רקע

בכורה ללא עוררין בכל גרמניה רבתי.¹ אך עקירתו של מהרי"ל לוורמס בשנת 1426 ומותו בשנת 1427 הביאו לירידתה המיידית של מיינץ. די בכך כדי להוכיח, שבכורתה נשענה על יוקרתו של אדם אחד בלבד ולא על קיומה של תשתית רחבה של לומדים. כישירתו של מהרי"ל שהו אמנם עשרות תלמידים, שיעור ניכר בימים ההם,² אך הללו היו ברובם המכריע תלמידי חרץ, שאיבדו כל עניין במקום לאחר הסתלקותו של רבם. במיינץ של שנות העשרים של המאה ה-15 לא צמח אפוא מרכז רוחני בר קיימא, שהיה מסוגל לשמור על רציפות ועל מוניטין מצטברים. את עליבות מצבה של קהילת מיינץ בשנות השלושים השלים מאורע חיצוני: בשנת 1438 גורשו היהודים מהעיר. הקהילה חזרה לחיים קצרים זמן מועט אחר כך, בשנת 1445. בשנות החמישים אף התיישב בה רב בעל שיעור קומה, הלא הוא משה מינץ, ובצידו פעלו שני רבנים מדרגה בינונית, זלמן מבון ושמעון כ"ץ. אך בשנת 1462 הקיץ הקץ באופן סופי על הקהילה, להוציא יהודים בודדים שישבו בה עוד כעשר שנים.

באחת מן הידיעות הראשונות על הקהילה המתחדשת במיינץ, משנת 1370 לערך, נזכרים שני חכמים "שנהגו בקהילה" ובצידם "הרבה לומדים" שהיו בעיר. שלושה מבין ה"לומדים" נתפרשו בשמותם – כולם בעלי תואר "חבר" – והשאר מכונים בתואר הסתמי "לומדי העיר". לרגל בעיה הלכתית שהתעוררה דרש ברבים אחד משני החכמים, הצדיק את פסיקתו ואת פסיקת חברו, ו"כל קהילת קדש שמעו והסכימו לדבריהם". זמן מועט אחר כך, בשנת 1371, התעוררה בעיה דומה במקום סמוך למיינץ. יהודי אחד נהג בניגוד לפסקם של

1 השינוי הכולט במעמדה של אוסטריה בהשוואה לארץ הריין בכלל ולמיינץ בפרט ניכר גם ממסלולי הנודדים של תלמידי הישיבות. במהלך המחצית השנייה של המאה ה-14 נסעו התלמידים מארץ הריין ללמוד תורה באוסטריה. כך עשה מהרי"ל עצמו, וכך עשו גם אחרים. השוה: שו"ת מהרי"ל, סימן צו, עמ' קעג על החבר גוצלק ממיינץ שלמד באוסטריה. כך נהג גם מחבר "דברי הימים והבארות" בדין (Dürer), סגור רדיבני פיסכטי במאמרי, 'אוטוביוגרפיה אשכנזית מהמאה הארבע עשרה', תרכ"ב נו (תשמ"ז), עמ' 564-566. שלום נוישטט מספר על מה שראה "מרבתי", שהיו ממדינת רינוס" (מנהגי מהרי"ל, הלכות ראש השנה, בהגה), ועיין עוד: ש' שפיצר, יהודי אוסטריה בימי הביניים, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור באוניברסיטת בר אילן, א, כ"א אילן תשכ"ח, עמ' 256. במאה ה-15 הופכת התנועה להיות סימטרית (עיין למשל: חידושי וליגמן בינג, עמ' ריו). על ירידת מרכז התורה באוסטריה עיין עוד: לעיל, עמ' 68-70; להלן, עמ' 125.

2 מנהגי מהרי"ל, ליקוטים: "כשהלך הרב בבית הישיבה ויותר מחמשים בחורים עמו". והשוה: מ' בריאר, 'לחקר הטיפולוגיה של ישיבות המערב', פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה – מוקדשים לפרופ' י" כ"ץ, ירושלים תש"ם, עמ' נא.

או שהראב"ד לא ידע בכלל בחכמות החיצוניות, ולא הלך בשבילי החכמה
של אריסטו וחקיריו, כדעת ר' יעקב רייפמאן "המגיד" (שנת תרכ"ג), ודעתו של
זוסיס ב"דור דור ודורשירי, או שלא השפע מדבריהם, אף שטעם מיפיוטו של יפת
היתה לו ידיעה רחבה בעניני המתקד והמדע של חכמי דורו.

מלבד גאונו וגודלתו בהלכה היה כנראה ג"כ בעי בחכמת החשבון דבר
זה נראה מהשגותיו על הרמב"ם. הלכות טומאת מת פרק י"ב הלכה ה', כלאים
פרק י' הלכה ב', ופרק י"ד הלכה ט"ו, שבת פרק כ"ח הלכה ה', ומאכלות אסורות
פרק ט"ז הלכה י"ט: "א"א כמה אוהב זה המתקד חשבונות גדולות עד שהגית
חשבון המשנה שלשה קבין ערלה שנפלו למהא סאה של חולין". ועין רדב"ן
שהצטיין ג"כ בחכמת החשבון, המוכיח עד כמה שהרמב"ם היה צודק בזה החשבון
מבקיאתו בחכמת החשבונות.

איך שתהיה דעתו והשקפתו של הראב"ד ביחס לרמב"ם בענין האמונות
הדעות היה בעיקרו איש הלכה, לא איש הגיון ומדע. התנגדותו של הראב"ד
לרמב"ם היתה מנקודת השקפה אחת שהרמב"ם טעה בדבר משנה, הלכה או
גמרא מפורשת, ללא נפק"מ אם זה ענין על תחיית המתים או ענין של הלכות
אישות, הלכה הנובעת מיסודי התורה או דיין של נזקי ממוין.

אחת הוא להראב"ד, אם הדבר נוגע רק לגמרא מפורשת. הראב"ד בעצמו
מעיד עליו בהל' קידוש החדש בהשגותיו בפ' י' הלכה ו': "משני שהמתקד הזה
מתנגד מאוד ומתפאר בחכמה הזאת והוא בעיניו שהגיע להכליתו ואני איני
מאשימה כי גם רבותי לא הגיעו אליה ע"כ לא נכנסתי בדבריו לברוק אחריי
אך כשפנעתי בדבר הזה נמלא בעיני הפלא ופלא והוא. בעיני כמתעתע". וכן הוא
מוכיח בתמלים דעים" סי' רל"ח: "אי' ידעתי בנפשי כי מן הנבראים הקטנים
אשר ברא אלקים אני ולא השגתי לאחת מן החכמות הקלות אשר לחכמים מפני
כובד טבעי ומה שהציקוני הלאות ועלילות הזמן המתגלגל על בני האדם".

אבל זוהי רק ענותנותו היתרה, למעט ערכו המדעי וכינתו העמוקה
בשבילי החכמה. בעומק שכלו ידע חקר והבין דרכי החכמה (".

חיון

בקרבת עיר לונגיל (" היתה קהלה קטנה פושקירא שמה. סמוך למשי
בפרובנצה שבצרפת הדרומית. מספר יושביה היה כארבעים משפחות. בקהלה

26) ראה ל גינבורג אגיקולופדיה היהודית" שנוספה באנגליה, ערכו.

27) ראה ספר "היחסי" ק"ב (דפוס זאלקאוו). נוהגים היו יהודי פרובנצה לקרוא
את עיריהם בשמות עבריים, את לונגיל קראו "ירח" (וכן קראה את העיר לונגיל "מגדל" וגם
"מגדל ירוני". עין כמנן אבות להמאירי" צד י"ד ובהערותו של המגדל).

הקטנה והוא גולד הכוכב הגדול אשר באור תורתו ותכמתו את שמי ההלכה
הפוסקים. ר ב ב א ר ר ב ב ר ב"ד י"ד ז"ל".

הראב"ד גולד בשנת ד"א תת"פ (1120) ונפטר בערב שבת חנוכה ד"א
תתקנ"ט (1198). ומרוב קדושתו ופרישתו בעודו בחיים עסקו הכתנים בקבורתו (".
מלבד גדולתו בעולם ההלכה והפסק זמה הראב"ד להיות ממצדיקי הריבים
אשר כוכבים יזוהרו, בהרבעתו את תורת ההלכה למאות תלמידים. שהיו נתשבים
לגודלי המאורות בימים הזהם. מהוגו ומכספו תמך בישיבה הגדולה אשר יסד
בפושקירא.

ר' בנימין מטורילה בעל המסעות (" בשנת הששים למאה הי"ב בקר בבית
הראב"ד והתפלא על רוב גדלו ועושר כבודו ועל ישיבתו הגדולה אשר הורה בה
דרכי התלמוד.

עשרו זה גרם לו צער רב, כי שר העיר פושקירא שנתן עין רע בממונו
העליל עליו ושם אותו במאסר (בשנת תתקל"ב) אולם הוא שוחרר הודות
להתענותו של מישל קרקמנה, שגם פושקירא היתה כפופה לו. מכל מקום
עזב הראב"ד לזמן מה את עיר מושבו והתישב בקרקסונה (".

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי מספר "ההלכות לולב וארבעת מינים" חברים
הרב ז"ל בצאתו מקרית יערים, היא עיר פושקירא, בסבת מלחמות אחד השירים
אשר נלחם עם השר שלו, והלך לו הרב משם לברבונה עיר מולדתו ושם יצאה
לקראתו נכבדי קרקסונה, להחזקן לו ולבקש מלפניו לבוא בגבולם לשכון כבודו
בארצם ונעתר להם (".

28) הראב"ד היווע בשם "בעל ההשגות" נזכר גם בכינוי "אביך מנשי". אין אנו
יוערים כמה זמן עשה במנשי אולם בזמן שבחו שם נעשה קהלה זו מרכז גולד חוריה,
ולת"תלפיות. החכם ר' משה ב"ר יהודה חתנו של ר' משולם ב"ר יעקב מלונגיל כותב
בשאלתו אל הראב"ד "תמים דעים" סוף סי' י': "ובזהב"ם אלה צריכים אנו לג' בני דניס
היושבים, א יושב בחד הבית זהו חדר (מונטפלי) והשני יושב בסתח העורה הוא לונגיל,
והשלישי יושב בלשכת הנהיט, שמשם יוצאת חורה לכל סביבותיו הוא נמשי. ולא זו בלבד
אנו צריכים לכם כי מאלף ועד ח"י אנו צריכים לכם".

ספר "המנהגי" מוכיחו גם בחואר "הרב רבנו נחמו עון מקרית יערים" (המנהגי הלי'
שבת סי' ס"ט) והוא נמשי כאמור למעלה.

דעתו של כרמולי שקרית יערים הוא בנוי לקרקסונה אין לה יסוד.

29) עין ספר "שבט יהודה".

30) מ. ג. אדלר מוכיח בהערתו למסעות ר' בנימין מטורילה צד א, שר' בנימין
היה ברומה בשנת (1165—1167) בערך, אולם הוא בקי את פרובנצה לפני רומה.

31) מנן אבות עמוד ק"ג.

32) בשנת תתקל"ג (1173).

תעלום 19

פרק אחד-עשר

בעיותיה הכלכליות והמשפטיות, והן מקור לא אכזב לתולדותיהם של חכמי אשכנז וצרפת בני-ימיהו ואף של בני הדורות הקודמים. לתיאור חייו ופעולותיו, ולמעלה מזה — לניצול החומר ההיסטורי שבתשובותיו, וקדשה תשומת-לב לא מועטה מצידם של חוקרים שונים³, אבל רחוקים אנו עדיין ממציגי חומר השקיע בהן תולדות המשפט היהודי בכלל ולהלכות הציבור ולמשפט הקהילות בפרט⁴.

ר' מאיר היה בן למשפחה רבנים וחכמים. שנים-עשר מהם נזכרים על-ידו ואף עמד אתם במשא-ומתן של הלכה⁵. אביו, ר' ברוך ברי מאיר, חי בוורמייזא והיה שם 'כמו דיין'⁶. המהר"ם למד אצל אביו וקיבל חזרה מפיו. בתשובה הדנה באי-סור להשתמש בעלייה שעל גבי בית-הכנסת כותב המהר"ם: 'ישמעתי ממורי אבי שיחיה, שקיבל מרבתי כשם רבנו תם...'⁷. ב'רבתי' הכוונה לר' שמחה משה פירא, ואולי גם לראב"ה⁸. האב זכה לדאות בגדולתו של הבן, ועם שאר חכמי וורמייזא פנה אליו בשאלותיו. על יחס הבן לאביו מוסר תלמידו של המהר"ם, ר' אשר ברי יחיאל: 'אמרו עליו על רבינו מאיר מ'ורטנבורג', שמיים שעלה לגדולה לא הקביל פני אביו ולא רצה שאביו יבוא אליו. מסורת זו הביאה את החוקרים במבוכה, וכדי שלא להאפיל על שמו הטוב של המהר"ם היקנו והגיחו את נוסח הדברים. ואמנם ייתכן שמנהגו של המהר"ם אינו לפי טעמנו, אבל הוא אופייני לו ולאביו, כאנשי ההלכה וכחסידי אשכנז כאחד. השאלה, אם בן שהיה רבו של אביו חייב לעמוד בפני האב, או האב חייב לעמוד בפניו, לא נפתרה

3 על ר' מאיר נחבן, 1895, Frankfurt a/M., Sannet Back, R. Meir b. Baruch, Der Geldhandel der בכרכים 58—61. ספרו של משה וולפון המהר"ם, 1910, Leipzig, מבוסס בחלקו הגדול על תשובותיו של המהר"ם. H. J. Zimmels, Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland im 13. Jahrhundert, Wien, 1926; Irving H. Agus, Rabbi Meir of Rothenburg, 1947, סיכם את דברי קודמיו. הוא עמד בניקר על יחסו של המהר"ם לאירגון של הקהילות וסדרי שלטונן, ורובו של החלק הראשון מהספר והחלק השני כולו, הוא תרגום המצוי מתשובותיו של המהר"ם. הערך על המהר"ם ב-Germania Judaica כ"ב, עמ' 709, מבוסס בהרבה על הנאמר כאן במהדורה הראשונה.

4 עיי' בדבריו של י. בער, היסודות והתחלות של אייגון הקהילות ביה"ב, ציון תשי"ב, עמ' 36 ואילך.

5 שמתיהם כבר נרשמו בחלקם עיי' צונג, LG, עמ' 358, בק, עמ' 17 ואילך, והעלעש REJ, כרך 58, עמ' 229, ואיגוס עמ' 3—4.

6 עיי' צונג, LG, עמ' 361, הערה 4, ועיי' גם שו"ת מהר"ם ד"ק סי' לא, ד"ב, עמ' 198, סי' ק"א.

7 שו"ת מהר"ם או"י ומהר"ם הו"ל י"ו. כהנא, ירושלים תשי"ג, סי' תע"א.

8 שו"ת מהר"ם ד"ל סי' ת"ל, ושם סי' ס, ואורח ענין בד"ב, עמ' 21, סי' פ, ועיי' אפסוביצר, עמ' 34. 9 עיי' לעיל, הערה 6.

ר' מאיר מ'ורטנבורג וסיעתו

בגמרא. ובמקרה זה פסק ההלכה הוא — כלשון הרא"ש¹⁰ — וספיקא דאורייתא הוא ויעמוד זה מפני זה. אין ספק שהמהר"ם היה מוכן לעמוד בפני אביו, שכן הוא נוהג לעשות 'הידור' לתלמידיו אפילו שאינם חשובים כל כך, אם כי רבנו שמחה פסק שאין הרב צריך לעמוד בפני תלמידו, ואפילו הוא חכם גדול¹¹. אבל המהר"ם ידע, שגם אביו חתמיד בעצמו ויעמוד בפני בנו, וכדי להימנע מכך, לא רצה להיפגש עם אביו. לפיכך גילוי מיוחד במינו של האסקיזה שבהלכה האשכנזית. רבנו חננאל והרמב"ם פסקו, כמובן, שאין האב עומד בפני הבן — אף אם הוא רבו י. ר' ברוך נקבר בוורמייזא, והמצבה שהוצבה על קברו מספרת בשבחיו, אבל גם מתוכה ניכר שעיקר תהילתו היתה בנו:

לזכר צדיק לברכה, ציון זה נרפכה, עלי מעשיו הישרים הוא חכה את הארץ, כיום שלג כלי, נשא לעוזה צור בגבורים ותלמודו בפיו ערוך, הוא הרב ברוך, במ"ו.¹²

גבר חכם בעון עלה, במסילה העולה, לירשבי גנים חברים בשם טוב בא להתקרב, ענודתו עריר ערב, ערב ונקר הטריים. והיה אמונה עתו, מראשיתו ועד אחריתו, אשר קבע בכל שחרים גבר ישיש ותחכמוני, יפה עין ואדמוני, היה אדיר באדוים והוא נאסף אל האהל, למותו טוב אור יל, עם משתלים מהזכרים. ומצא חן ושכל טוב, בשיבתו כגן רטוב, כמו כימי העתים. בני דורו היה תלכלכל, בדעו מוסר השכל, בשפתו חן היקרים. פרי צדיק מקור חיים, פרץ מעיין לכל אים, מפיק נפח וספירים. ארוים לא עממותו, כאלו חי במתו הוא. קם בנו חתמו לשרים. ויהי בחדש הראשון, אשר נכבה מאור אישון, ונס לחיו מפארים. יהא שלום מנוחתו, צרו רפידתו עם צדיקים אבירים. אמן אמן סלה.¹²

הניקוד על המלה האהל מורה, כי לפיכך חתמידו פטירתו של ר' ברוך, אלא שלא ברור אם המדובר בה' אלפים ל"ו (1276) או שגם בה' הראשונה מצטרפת לחשבון השנים של האלף החמישי והמדובר בשנה מ"א (1281). על שנת לידתו של המהר"ם הובש השערת שונות, ויש שהקדימה עד לשנת 1210—1212. אבל גם אם נקבל שנת 1276 כשנת פטירתו של אביו, ונניח שר' ברוך היה בן שמונים, לא מתקבל על הדעת שהמהר"ם נולד לפני 1220. המקדימים את שנת לידתו לא התחשבו בחאריך פטירת אביו, והגיעו גם לידי זוחק בקביעת זמן למודיו של ר' מאיר בוורטנבורג כבית ר' יצחק אור ורוע. בספר המרכזי מטופר: 'זכורני כשהייתי תינוק והייתי בוורטנבורג הציקותי מים על ידי הרב ר' יצחק מונין, באה אלינו נכרית אחת ואמרה להרב ר' יוסף, אחיו של הרב ר' יהונתן, שנפטרה

10 ראי'ש קידושין פ"א סי' נ"ו והגהה שם סי' נ"ה. ור' אהרן וירדמש, מאורי אור, בן נון לקידושין, עיי' ע"א.

11 הל' ממו"ק פ"ז ה"ד ועיי' בכסף משנה ונדרב"י שם ובסור יו"ד סי' ר"ט. בק, עמ' 16—10, האריך לזכר בדברי הרא"ש והסברתו נכונה, למרות הניגוד האפולוגיטי שבה. ולעומת זאת העמיד איגוס, עמ' 40, הערה 41, את העניין באור לא נכון.

12 ליוזן, נפשות צדיקים מטפר סי' 10.

נכר, הוא שואל לעצמו פארו של כוהן במקדש ירושלים! תקוות הגאולה אמנם לא הייתה בו לשלהבת גדולה, שאין פניה בנפש פנויה ממנה, כן גם לא הטילה אותו לתוך סתירת מיוסרת בין הווה פעלתני לבין משאת הנפש — אך מצויה הייתה, כחלק מן ההווה, ככוח בין שפע הכוחות שנתגלו באישיותו רבת החיות.

ה

החיות החברתית ונסיון חייו לא איפשרו לנגיד להתמכר לראשות מעוררים. אך קשרי הנפש עם בני ביתו עמוקים היו, ורבים משיריו מובעת חודתו לגורלם ברחוק מהם, ושמתו בחייו בקרבתם. כנראה, לא צעיר לימים היה בשאחו אשה, אם לשלושת בניו ובתו זאחתי⁶¹. יהודה, בנו השני, מת, כנראה, בחייו רך בשנים⁶². מתוך פרטים מעטים שזוהר בשיירתו על בנו הצעיר אליסף, שגולד ב-1049 לאביו בן החמישים ושש, אנו למדים כי בגיל ארבע חלה במחלה קשה, שעוררה חרדה בלב הנגיד⁶³. בהיות הנער כבן שש וחצי הנחמו אביו להתחיל במלאכת ההעסקה של המשלים והמכתמים, אשר לימים נצטרפו לספר „בן משל“⁶⁴. עוד פחות מזה נודע על בתו, דבר מותה הגיע לאב בחייו הרחק בשדה-הקרב, והוא קונן עליה מרוקן, בוינטל ממנו גם האפשרות ללוותה בדרכה האחרונה⁶⁵.

ריקמת יחסים מופלאה נרקמה בין הנגיד ובין בנו בכורו יחוסף, שגולד כ"א תשרי ד' תשצ"ז (1035), ומילא מאז תפקיד חשוב מאוד בחיי אביו⁶⁶. שמואל ראה בבנו זה לא רק ראשית אונג, אלא גם את יורשו וממשיכו. גאה היה על כישרונותיו של הילד, שמהירו להתגלות בהדרכת טובי המורים. למן שנותיו הראשונות של הבן היה נתון לפיקוחו של האב ולהינכחו המכוון. תשומת לב מיוחדת הקדיש שמואל ללימודי בנו בלשונו, בספרות ובכתובה. בעודנו ילד קטן קיבל יחוסף מאביו, שהיה אז בשרה הקרב, קונטרס שירים, שהטיל עליו להעתיקו, בהבטיחו לו שכריכספ אם ייסב מעשהו. כשהגיע ההרגל הכתוב לירי הנגיד, שלח לבנו איגרת-שירי מלאה שבחים ציוריים והבטחות-שכר חדשות⁶⁷. בן שמונה וחצי החל הילד, לפי בקשת אביו, לרכו ולהעתיק את שירי הנגיד⁶⁸. לימים לימדו ודאי אביו את ערפה של הכתיבה והשליטה בשפה הערבית, אך סיפר לו על חלקן בעלייתו למעמד הזה.

ואין זאת כי חשב הנגיד להוריש את תפקידו הצבאי לבנו, כי רק כך יזון הנחוג שלו לקחת אחר הילד לשהה הקרב. בן תשע וחצי היה יחוסף, כאשר לקחו אביו עמו „בלכתו לפשוט ולחילום במקום קרוב“⁶⁹. אכן, עד מותו תקפו את הילד געועים לביתו וקרוביו, תשוקתו להיללות אל אביו פגה, ובהיכמר רגשותיו בו כתב, בסיועו של האב, שיר געועים בן ארבעה

בתים — שירו האחד שהגיע לידינו מיצירתו פשוטת האבודה („בטרם נסיעה“).

רבים משירי המלחמה נשלחו על ידי הנגיד לבנו יחוסף. היה זה גילוי של חיבת אב, רצון לשתף את בכורו בחוויותיו החריפות, בפחדיו ובשמחותיו. והיה בכך גם משום הפגנת יחס של כבוד אל מי שראוי לקבל ראשון את יצירותיו לקראן, להעניקן ולהפיצן. ודאי החשיב את השפעתם החינוכית של השירים, לא רק בהצגת הדוגמה של תרבות-שירית ומהרצות העזים של מצביא, אלא גם במוסר-החיים המשתמע מן החיבורים ומהרצות העזים שבאו לידי ביטוי. בחילופי איגרות-השיר בין השניים מתיחס האב אל בנו כשווה אל שווה, והוא משיח לבו לפניו בגילוי מפתיע, כפוסח על הבדלי הגיל והנסיון.

לא אחת לימד הנגיד לבנו במישרין את אמיתות חייו. בשנת 1042, בצאתו למלחמת לירקא, בתקוף אותו פחד המוות, כתב מעין צוואה לבכורו, בנקטו סיגנון מתאים לתמימותו של ילד בטרם ימלאו לו שמונה שנים. הוא פותח בהצהרה מפתיעה: „יחוסף! כל אשר אשא ואסביל, וכל אבוא בצרה — בעבורך! / ולוא את — כבר שטתי בחבל חיותי כמו רבים בדורך“. בכוחם של הדברים לטעם בנפש הרפה תביעה מוסרית קפדנית ורגש חובה מדרג בהמשך מצווה האב על יראת אל, יראת אם, כיבוד קרובים וחברים; להיות נדיב את בנו להשכיל להרבות דעת, לרכוש שם טוב ואהבת הבריות, להיות נדיב למבשרי חסדו. מעל לכל הוא מצווה על הפעילות, שהיא ראש התבונה ואחריתה, בלי לסמוך על הישגי אביו, כדי שיעלה בגדולתו על הורו: „עשה חיל, ואל תבטח עלי מה עשיתי, כי עשה חיל — נקדך! ותגדל, ורומה על גדולת אבותיך...“ (יחוסף, כל אשר אשא ואסביל). שוב ושוב, בריצנות הקודרת של אב תובעני, הרוצה להגשים עצמו בבנו, חזר והמריץ אותו להכשיר עצמו לקראת יעודו, ככוח הלימוד וההשכלה: „למען כי בשכלך תעלה אל בני עישי, ותשור על קצינים, / ותרום על בני דורך בחשך חדשים גם ישנים הצפונים, / ותאשר בתוך אחים כיוסף, ותתברך כמו אֶשֶׁר בבנים“.

הדברים האלה נאמרו באוני ילד בן אחר-עשרה שקם מחולי קשה, ואדם ההבטחה שהיא גם מעין צו: „תעל אל שרה“; „יגוני לב“, טורים 25—30. על חליו החורר של יחוסף, והוא כבן שבע עשרה, שר הנגיד בשנת 1052 בשירו: „מה לך אל צבי“).

הילד גדל וזיה לנער, הנער היה לאיש. כישרונותיו הבשילו, והוא נודע כשולט בתרבות עמו ובתרבות ערב, בבית העולם ובתקמת השיר — והוא לא חשך ממנו שבחיו ודברי עידודו („לבן משה נביא אל“). הנגיד השיא את בנו לבתו של ר' נסים בן-יעקב גאון קירואן, השפיע עליו שפע

תועלתן הפרטית, לצבור כסף ולחיות חיי תענוגים. להשתרר על העם ואפילו על הצדיקים שכדורו המוני החסידים, שהיו נוהרים בכל שנה ושנה למידויבון להשתטח ולהתפלל על קבר הבעש"ט היו מתיצבים לפני נכדו ביראת הכבוד; אותם שהניחו «פתקאות» (צעטלען) עם תחינות ובקשות על קבר הזקן היו מניחים תרומותיהם בידי הנכד ומקבלים לעומתן ברכות והבטחות. בעשר השנים האחרונות לחייו גבה לבו של ר' ברוך כל כך, עד שהתחיל להתגרות עם גדולי הצדיקים, שהיה מתקנא בהשפעתם או חשבם למסיגי גבולו, ולא נמנע להעליב את האריות שבחבורה – את הרב הברדיטשובי ואת ר' שניאור זלמן מלונא. אל «ריב צדיקים» זה נחזור עוד בפרקים הבאים.

לעומת הצדיק מפודוליה, שהיה כולו גשמיות, עומדת לפנינו תמונת צדיק וואליני, שהיה כולו רוחניות במהותו ואף בשמו: ר' אברהם המלאך. בנו של המגיד הגדול ממיזריטש, אברהם התחנך בקודש הקדשים של החסידות, בבית היוצר של הצדיקות, שנתפשטה משם בכל הארצות, חברו הקרוב אליו ביותר בבית אביו היה בן גילו ר' שניאור זלמן מלונא, שני הצעירים למדו ביחד תלמוד וקבלה: הליטאי החריף עלה על חברו «נגלה» – בידיעותיו התלמודיות, ור' אברהם היה יותר מעמיק «חכמת הנסתר», וכך השלימו איש את אחיו. לאחר שנפרדו החברים, נתפלגו גם דרכיהם: ר' שניאור זלמן מוג את הנגלה והנסתר ועשה אותם לתורה אחת – תורת החב"ד, ור' אברהם השקיע את מוחו כל כך בקבלה ובחסידות, עד שנעשה «איש שלא מעולם הזה», למין מלאך מן השמים, שהוטל עליו לשהות זמן-מה בגלות הארצית, מספרים עליו, שכשהשיאו לו אבותיו אשה, בנערותו (החתן היה כבן י"ג שנה והכלה בת י"ב) והכניסו את הזוג אחר החופה לחדר מיוחד, «הרים הצעיר קול יללה, מחמת שהיה קשה לו מאד להשפיל עצמו לזיווג גשמי, ומיללה זו נתעלפה גם זוגתו והיתה חולה זמן רב». וגם לאחר זמן היו מקרים ממין זה, תוצאה טבעית של נשואי-בוטר, הנהוגים בימים ההם, נהפכו כאן לסימן של קדושה מיוחדת.

אולם באמת היה ר' אברהם רחוק «מהבלי העולם הזה», כשמת עליו אביו המגיד, ראו כל תלמידיו, שאין בנו מסיגל להיות יורשו בהנהגת החסידים, והוא בעצמו הבין זאת יותר מכולם. בספר המיוחס לר' אברהם מלאך²

¹ סדר הדורות החדש, עמ' 29; עיין גם שבחי הבעש"ט, דף י"ב, ר"ג.

² «חסד לאברהם» – דרושים על התורה מקרוש ה' אשר פי כל יקבנו בשם ר' אברהם המלאך, ונלוו לו ליקוטים מכתבי ר' אברהם קאליסקר ור' ברוך נכד

מצתה לבירת החסידות, ובמשך שנות הששים למאה הי"ח עובר מרכז התנועה הדתית מפודוליה לוואלין גם תלמידו הראשון של הבעש"ט ר' יעקב יוסף, יוצא באותו זמן מנימירוב ומתקבל לרב בעיר פולנאה (Polonne) שבוואלין. העתק המרכז למדינה העומדת על גבול אוקריינא וליטא גרם לתוצאות רבות-ערך: מצתה הולכות גם מדינות הצפון – ליטא ורייסן – ונמשכות לתוך הרשת של החסידות, ששאפה למשול בכיפה.

קודם פגישתו עם הבעש"ט היה ר' דוב בער הולך בדרך הכבושה ללומדי תורה ילידי עיר קטנה בוואלין (נולד בשנת ת"ע לערך). לסד תורת הנגלה והנסתר מפי רבנים ומקובלים, היה מתחלה מלמד חינוקות בערים ובכפרים ואחר כך תפס אומנות של מגיד בקהלות שונות בוואלין: טורטשין, מיזריטש, קאריץ ודיבנא¹. דרכו בדרשנות היתה דרך רוב המגידים בזמן ההוא, שהיו כרוכים אחרי קבלת האר"י: תורת המוסר הסגפני, תורת התשובה ותיקון החטאים היתה על לשונו, וגם הוא בעצמו קיים מצוות סיגוף והתענה לפעמים ימים רצופים משבת לשבת, כשהיה יושב ולומד תורת ההתמדה בלימוד והתעניות החלישו את גופו, ופעם אחת בשעת מחלתו החליט על-פי עצת חבריו לנסוע להבעש"ט שהיה מפורסם לרופא חולים. הבעש"ט ריפא את מחלת המגיד הגופנית בזה שמצא סגולה למחלתו הנפשית: הוכיח לו שעבודת השם האמיתית אפשרית לא מתוך ענוי ועצבות, אלא מתוך שמחה והתעוררות הנפש. מעשה זה נתלבש באגדת החסידים בשני ספורים נפלאים, שהיו מספרים בחבורות הרבי והתלמיד.

הספור היותר מקורי² מצייר את המגיד ר' דוב בער בתור «חריף גדול בקי בש"ס ופוסקים, שהיו לו עשר מדות בחכמת הקבלה» השמועות צ"ד

¹ פרסי חיי המגיד קודם שנתקרב אל הבעש"ט אינם ידועים לנו אלא על-פי רמזים קלים בספרים שונים. עיי' «שם הגדולים החדש» 11; שבחי הבעש"ט, יא; סדר הנורות החדש, 16, 17, 26. תלמידו אלימלך מליצנסק מכנה אותו בשם «המגיד מראוונע» (נוצם אלימלך ס' וישב וכו'). במכתב אחד תחת המגיד בשם: «דוב בער ברי אברהם כ"מ דקק מעזריטש ודקק קאריץ» (בסוף ספר «דרכי ישרים» לר' מענדיל מפרישליאן לבוב, תרכ"ב). ישראל לייבל במאמרו («שולמית» הגרמנית, II, 315) קורא אותו בשם: Baer Medsirsitz, Rabbiner zu Kortschik «בער מעזריץ, ראבינער צו קארטשיק». כלומר בקאריץ העומדת על גהר קארטשיק.

² הובא בסוף כרך שני של ספר «כתר שם טוב» לר' אהרן מאוסכא (דפוס ראשון: ולקווא חקניה, בדפוס לבוב תרי"ט שלשני: דף כ"ז-כ"ח). המחבר שהוא מלקט רק אמרות הבעש"ט ואינו עוסק בספורי נפלאות, יצא כאן מגדרו ומסר מעשה זה ששמע מחסיד אחר, ששמע בעצמו מפה קדוש של הרב דוב בער ויל (בתחלה הספור ובסופו). מספר «כתר שם

רשימת השמות: (מספרי העמודים כבאנציקלופדיה מרגליות, והם כלולים רק לצורך עזרה בזיהוי)

35. ר' אברהם בר' יצחק, אב בית דין מנרבונא (ראב"י), ע' 61.	1. ר' אברהם בר' דוד מפושקייירא, ע' 32.
36. ר' אברהם (בר' דוד) יצחקי, ע' 63.	2. ר' אברהם בר' משה בן מימון (ר' אברהם מימוני), ע' 71.
37. ר' אברהם המלאך, ע' 68.	3. ר' אברהם אבן-עזרא (ראב"ע), ע' 83.
38. ר' אברהם (בר' יעקב) טבע, ע' 81.	4. ר' אליהו (בר' אשר הלוי) בחור אשכנזי, ע' 141.
39. ר' אהרן (הגדול) מקרלין, ע' 123.	5. ר' אליהו (בר' שלמה זלמן) מוילנא (הגר"א), ע' 151.
40. ר' אליעזר אשכנזי (בר' אליהו הרופא), ע' 181.	6. ר' גרשון (בר' יצחק) אשכנזי (אול"ף), ע' 315.
41. ר' דוד (בר' אברהם) אופנהיים (רד"א), ע' 346.	7. ר' דוד (בר' שלמה) גאון (אחא), ע' 355.
42. ר' דוד (בר' אברהם) הנגיד נכד הרמב"ם, ע' 402.	8. ר' דוד (בר' שמואל) הלוי, ע' 390.
43. ר' דוד (בר' פנחס) ניסו, ע' 404.	9. ר' חיים (בר' משה) אבן עטר, ע' 524.
44. ר' חיים אבואלעפיה, ע' 486.	10. ר' יהודה בר' אשר (בן הרא"ש), ע' 608.
45. ר' חיים (בר' ישראל) בנבונות, ע' 493.	11. ר' יהודה (בר' שמואל) החסיד, ע' 627.
46. ר' חיים כפויסי, ע' 518.	12. ר' יהודה ליוזא בר' בצלאל <i>מכונה</i> מהרל מפרג, ע' 661.
47. ר' חיים שבתי (מהר"ש), ע' 535.	13. ר' יהונתן (בר' נתן נטע) אייבשיץ, ע' 690.
48. ר' יאיר חיים (בר' משה שמשון) בכרך, ע' 579.	14. ר' יהושע השיל (בר' יעקב) מקרקא, ע' 704.
49. ר' יהודה חסיד מג"ל, ע' 631.	15. ר' יהושע פלק (בר' אלכסנדר) כץ, ע' 710.
50. ר' יהודה (בר' יצחק) עייאש, ע' 677.	16. ר' יואל (בר' שמואל יפה) סירקיס, ע' 716.
51. ר' יהוסף (בר' שמואל) הנגיד, ע' 699.	17. ר' יוס טוב ליפמן (בר' נתן הלוי) הלד, ע' 727.
52. ר' יהושע בר' יוסף מקרקא, ע' 707.	18. רבנו יונה (בר' אברהם) גירונדי, ע' 736.
53. ר' יוסף (בר' משה) מסראני (מהר"מ"ט), ע' 770.	19. רבנו יוסף (בר' אפרים) קארו, ע' 799.
54. ר' יוסף (בר' מאיר) תאומים, ע' 824.	20. ר' יחזקאל (בר' יהודה הלוי) לנדא, ע' 826.
55. ר' יעקב (בר' משה) בירב, ע' 855.	21. ר' יעקב יהושע (בר' צבי הירש) פלק, ע' 863.
56. ר' (ישראל) יעקב (בר' שמואל) חאגיז, ע' 859.	22. רבנו יעקב (בר' מאיר) תם (ר"ת), ע' 888.
57. ר' יעקב (בר' משה) הלוי מולין (מהר"ל), ע' 872.	23. ר' יצחק (בר' יעקב הכהן) אלפסי, ע' 904.
58. ר' יעקב (בר' צבי) עמדין, ע' 875.	24. ר' ישראל (בר' אליעזר) בעל שם טוב (בעש"ט), ע' 981.
59. ר' יצחק (הלוי) הודוביץ, ע' 918.	25. ר' מאיר (בר' ברוך) מרוטנבורג (מהר"ם מרוטנבורג), ע' 1022.
60. ר' מנחם מנדל (בר' אברהם) קרוכמל, ע' 1058.	26. ר' מרדכי (בר' אברהם) יפה, ע' 1067.
61. ר' משה (בר' מרדכי) זכות, ע' 1037.	27. ר' משה (בר' ישראל) איטרלש (הרמ"א), ע' 1071.
62. ר' משה (בר' שמעון) מרגלית, ע' 1124.	28. ר' משה חיים (בר' יעקב חי) לוצאטו (רמח"ל), ע' 1089.
63. ר' עזריה (בר' אפרים) פיגו, ע' 1199.	29. ר' משה בר' מימון (הרמב"ם), ע' 1109.
64. ר' עמנואל חי (בר' אברהם) ריקי, ע' 1200.	30. ר' צבי (בר' יעקב) אשכנזי, ע' 1215.
65. ר' שלום שרעבי (הרש"ש), ע' 1254.	31. ר' שבתי (בר' מאיר) הכהן (הש"ך), ע' 1241.
66. ר' שלמה בר' משה מחלמא, ע' 1302.	32. ר' שלמה יצחקי (רש"י), ע' 1279.
	33. ר' שלמה (בר' יחיאל) לוריא (מהרש"ל), ע' 1294.
	34. ר' שמואל אליעזר (בר' יהודה הלוי) איזליס (מהרש"א), ע' 1320.

(לא עבר הגהה!)

כתבת בענין ההפטרות לקטן ביי"ט שהקטן עצמו רצה לקרות בקרבנות היום בספר שני והמורה מיחה בזה מתוך תשובת ר"י בר ששת סיי שכי"א ואתה אמרת שאין לשנות המנהג כמבואר בתשובת הריב"ש סיי ל"ה באמת הדין עמך והמורה לא יפה הורה וכדי להעמיד על העיקר ראיתי לבאר לך הענין באר היטב דע לך שמה שאנו קורין בספר שני בקרבנות היום במועדות לא מצינו לזה סמך לא במשנה ולא בתלמוד וכמו שכתבו התוספות והרא"ש והר"ן בפי בני העיר אמתניתן דבפסחים קורין במועדות כו' והר"ן הוסיף והוכיח דבגמרא מוכח שלא היה מוציאין ספר שני לקרות בקרבנות היום אכן כולם כתבו שכמו שאנו נוהגין בזה כן נמצא בסידור רב עמרם וכתב הרא"ש ואפשר שאחר שנשלם התלמוד תקנוהו רבנן סבוראי או הגאונים וקצת יש סמך לדבר מדאמר התם אמר אברהם לפני קב"ה רבש"ע כו' אמר לו הקב"ה כבר תקנתי להם סדר הקרבנות כו' כ"ז שקורין בהן כו' והנה כל מי שיש לו אזנים לשמוע ועינים לראות מאי דתנן ר"פ הקורא עומד ביי"ט ה' ביי"ה = ביום הכפורים = ו' בשבת ז' והיא מתקנת מרע"ה ותקנת עזר' כדאיתא בירושלמי הביאווה הר"ף והרא"ש לשם ואעפ"כ תנו רבנן הכל עולה למנין ז' ואפילו קטן כו' והיינו שהקטן עצמו קורא בתורה כמנהג התלמוד ומוציא אחרים ידי חובתן אי"כ מעתה יש לתלמוד במכל שכן שהקטן עצמו יכול לקרות בקרבנות היום שהרי אותה קריאה אינה בחיוב מתקנת מרע"ה ותקנת עזרא אלא תקנת הגאונים בלבד ואינו כל כך חיוב ובפרט למנהגינו שכבר קראו ה' בספר הראשון המחייבת עפ"י תקנת מרע"ה ותקנת עזרא דפשיטא שאין חשש במה שקראו קטן בספר שני והדעת נותנת שאפילו קטן שאינו יודע לקרות בטוב ואינו יודע למי מברכין יכול לקרות בקרבנות היום בשכבר השלימו המנין דמה שכתב הרמב"ם פ"ג מהל' תפילה וכן הסמ"ג בעשה סימן י' דבעינן דווקא קטן היודע לקרות ויודע למי מברכין וראייתם מהירושלמי שהובא בהג"ה מיימוני היינו דווקא לענין שיהא עולה למנין שבעה שהוא בחיוב גמור אבל אם קורא בסתבר למפטיר כמו שאנו נוהגין לית לן בה ולא מידי כיון דאינו מוציא אחרים ידי חובת הקריאה וזה ברור ומנהג פשוט הוא שאין מדקדקין בקטן דמפטיר בשבת אם יודע לקרות ויודע למי מברכין אפילו כשקורא עצמו מתוך הספר ואם כן ה"ה בימים טובים לפי מה שנתבאר דקריאתו בקרבנות היום אינו בחיוב גמור להוציא אחרים ידי חובת הקריאה הלכך אפילו אינו יודע למי מברכים שפיר דמי :

ובזה נתיישבו לו דברי הרא"ש בפרק הקורא עומד שכתב תחילה מנהגינו ביום טוב/מארבע/ארבע/פרשיות שמוציאין בי ספרים דאין המפטיר חוזר וקורא מה שקרא אחרון אלא אומר קדיש אחר שקראו ז' בשבת והוא/וה' = וחמשה = ביי"ט בספר ראשון ואחר כך כתב מנהג אחר דהשביעי והחמישי קורא בספר שני ואחר כך קדיש והמפטיר חוזר וקורא מה שקרא השביעי שכן הנהיגו רבינו אליקים ורבינו משולם ואחר כך כתב הרא"ש דמנהגם של אלו מנהג כשר הוא דאילו למנהגינו קשיא דלא מסתבר דקטן המפטיר שאינו מן המנין/שיקרא חובת היום/ דמשמע דאילו היה קטן מן המנין ל"ק ואדרבא כל שכן קשיא דקטן להוי מן המנין ושיקרא גם בחובת היום ואם נפרש דעיקר קושייתו ממה שאין קורין בחובת היום אם כן לא הי"ל לומר דלא מסתבר דקטן כו' דאפילו בגדול נמי הוי קושי ועוד יש לתמוה דמי גרע קטן המפטיר ואינו מן המנין אף שקרא בעצמו בחובת היום מקטן שעולה למנין ז' ועוד מאי קאמר דלא מסתבר בקטן המפטיר כו' קטן המפטיר בחובת היום מאן דכר שמיא לא נרמו לא במשנה ולא בתלמוד אבל לפי מה שכתבתי למעלה א"ש דכוונת הרא"ש היא לומר דמאחר שאנו רואין המנהג פשוט שכל קטן מפטיר בחובת היום אפילו אינו ראוי שיעלה למנין ז' וה' כמו קטן שאינו יודע למי מברכין לכך מנהג של רבינו אליקים ור' משולם מנהג כשר הוא שהרי למנהגם השביעי כבר קרא בחובת היום וקטן זה אינו אלא מכפל מה שקרא השביעי והה' ולכך שרי לקרות בעצמו אפילו אינו יודע למי מברכין. אבל למנהגינו שהשביעי קורא בספר הראשון לא מסתבר דקטן המפטיר שאינו מן המנין כו' כלומר שאילו היה מן המנין בוודאי היה מקפידים לדקדק עליו שיהיה ראוי למנין דהיינו שיהיה יודע למי מברכין כו' אבל מאחר שאינו מן המנין אם כן אין מקפידין עליו וקורא גם שאינו ראוי שיעלה למנין ז' וה' דהיינו יודע ולכך לא מסתבר שיקרא בחובת היום :

ובע"כ צריך אתה לומר דדברי הרא"ש הללו הם לקטן הקורא בעצמו בספר השני דאם בקטן העולה ומברך לבד וש"ץ קורא קאמר אם כן מאי קאמר דלא מסתבר כו' דמאי נ"מ בקטן שמברך ברכת התורה אם הש"ץ קורא בתורה ברבים ומוציא השומעים י"ח הקריאה אלא וודאי בקטן קורא קאמר ולכך כתב דלא מסתבר שיקרא בחובת היום ויוצא רבים י"ח קריאה. והיינו בקטן שאינו יודע אבל בקטן היודע למי מברכין פשיטא דלא גרע מפטיר שאינו מן המנין וקורא בחובת היום שהיא אינו אלא תקנת הגאונים כדפרישית ומבואר בתוס' פרק הקורא עומד דמנהגינו הוא מנהג רש"י ורבותיו ור"ת אלא שהרא"ש ור' משולם שינו מנהגם והנהיגו שאף כשמוציאין ס"ת או ג' ב' שיקראו הראשונים הכל והמפטיר חוזר וקורא מה שקראו הראשונים וטעמם כדי שלא לדקדק במפטיר אם הוא קטן שידע לקרות. אבל לדין אפשר לומר דלית לן בה מאחר שכבר השלימו המנין בגדולים וקריאה זו אינה אלא תקנת הגאונים כדפריש' וכמו שאנו נוהגים :

וכך העתיק הר"י קארו ז"ל תשובת מהר"ם בסימן רפ"ב ע"ש וכך מבואר במרדכי שכתב מנהג ר"א ור' משולם ושכן נוהגין בצרפת ואחר כך כתב ואין להקשות על מנהגינו שקטן קורא במוספי' דהא קטן עולה למנין ז' וכ"ש שקורא לפי מוספין עד כאן לשונו וכוונתו כמו שפירשתי דעיקר הטעם ששינו המנהג ר"א ור' משולם הוא משום דלא מסתבר דקטן וכו' כמו שאמר הרא"ש ולכך כתב ליישב מנהגינו דלא ק' מידי שהרי קטן עולה אפילו למנין ז' שהוא בחיוב ע"פ התלמוד כ"ש לפי המוספין שאינה אלא תקנת הגאונים ובע"כ דלא נעלם לר"א ור' משולם הברייתא דקטן עולה למנין ז' אלא שהם שינו המנהג מפני שראו נוהגים שקטן עולה אפילו אינו יודע למי מברכין ואף על פי כן נוכל ליישב מנהגינו דאפילו הכי לא קשה מידי דכיון דקטן עולה למנין ז' היכא דידע למי מברכין ואף על פי שהקור' הוא הקטן ובעלמא אין הקטן מוציא את הגדולים ידי חובתן וא"ה בכאן מוציא י"ח כ"ש שקורא לפרשת המוספין אפילו אינו יודע למי מברכין שהרי כבר השלימו המנין וקריאות המוספין אינו בחיוב להוציא אחרים ידי חובתן וכדפריש' :

אכן יש לתמוה על מה שהעתיק הר"י בר ששת מספר המנהג בשם ר"ת ז"ל דביום שיש שני ספרים שהמפטיר קורא במה

שהוא חובה ליום אין מפטירין בו בקטן עד כאן לשונו ולא נמצא לשום מחבר שכתב כן משם ר"ת והדבר עצמו תמוה דמי גרע ממה שעולה הקטן למנין ז' וא"ל דשאני התם מאחר שיש שם גדולים הקורין. אבל מה שהוא חובה ליום שאין קורא בספר אלא אחד צריך שיהיה גדול ולא קטן וחלוק זה דקדוק חלוש הוא ולא נמצא לא /לו/ שורש וענף בסברת התלמוד דמה שנשתייע מדברי הר"ן ז"ל שכתב דדוקא קטן עולה למנין ז' אבל לא שיהיו כולם קטנים אין מזה סמך שלא יקרא קטן אחד בספר שני דאין הסופר /הספר/ גורם אלא הקריאה היא העיקר ודוקא כולם קטנים אין עולים למנין מפני שגנאי לציבור שיקראו כולם קטנים אבל /תניבת אבל מיותרת/ קטן אחד או ב' קורין ועולין ואפילו כל אחד בספר מיוחד ועוד כיון דבקריאה המחויבת עולה קטן למנין ז' כ"ש במוספין שאינה מחויבת כל עיקר וכמו שהארכתי בזה למעלה ושהיא דעת רוב הגאונים ועוד תנן סתמא בפרק הקורא עומד קטן קורא בתורה ומתרגם דמשמע בכל ענין וכתב כך מהר"ם בתשובה סימן ח' דרבינו שמחה פירש דמאי דקתני הכל עולין למנין ז' ואפילו קטן לאו דוקא למנין ז' דהוא הדין למנין ג' והיינו מדתנן סתמא קטן קורא בתורה ומתרגם ואם כן הכא נמי נימא בוודאי דאף כשהוא קורא בספר יחיד שפיר דמי דקטן קורא בכל ענין קאמר ונדחו גם כן דברי הריב"ש במה שכתב דמתני' זו במפסיר שקורא לכבוד התורה קאמר שהרי מהר"ם בשם רבינו שמחה פרשוהו דסתמא בכל ענין קאמר כמו שביארנו :

ע"כ כדי ליישב דברי ר"ת שהביא ספר המנהג עם היות שלא נמצא כן בשאר מחברים נראה ברור ופשוט דדוקא בסתם קטן שאינו יודע למי מברכים קאמר ולכך כתב כיון דהוא חובה ליום מתקנת הגאונים אין להפטיר בו בקטן ופסק כן מפני שהוא נוהג כמנהגינו וכמ"ש התוספות שהיא דעת רש"י ורא"ש וכבר נתבאר שיש גאונים ששינו מנהגם מפני דלא מסתבר שהקטן שאינו יודע למי מברכין יקרא במוספין בחובת היום להוציא הגדולים י"ח הקריאה ע"כ תיקן ר"ת שאין לקרות סתם קטן בספר שני לקרות בעצמו בחובת היום. אבל בקטן היודע לא עלה על דעת שום חכם שלא יקרא במוספין מאחר שעולה אף למנין ז' וכל שכן לקרבנות היום שאינה אלא תקנת הגאונים כדפרישת וכבר כתבתי דמנהגינו הוא אפילו בקטן שאינו יודע לקרות וכו' ויש לו טעם אחר שכבר השלימו המנין וגם הקריאה עצמה אינה בחיוב אלא מתקנת הגאונים אין לחוש לה ואע"פ דבוודאי לכתחילה אין מן הראוי שיקרא קטן בעצמו בקרבנות היום למנהגינו אם אינו יודע למי מברכים מ"מ אין לשנות המנהג שאנו רואין שהיום נוהגין כן מקודם :

גם בתשובת מהר"ל כתב כן בסי' קס"ז וז"ל ומה שקורא הקטן פ' המוספין רבותינו התירו הואיל והכל עולין למנין ז' אפילו קטן וקצת לבי מגומגם על פרשת זכור עכ"ל והיינו בקטן שאינו יודע למי מברכין וכתב שרבותיו התירו והיינו מה שכתב המרדכי ע"פ שפרשתי כוונתו שאמר וכ"ש שקורא לפ' המוספין דר"ל אפילו אינו יודע למי מברכין ולכך כתב שלבו מגמגם בדבר על פי זכור דהא ודאי כיון דאורייתא הוא אין קטן מוציא אחרים י"ח בקריאתו מאחר שאינו יודע כו' אבל אם היה יודע לא גרע מקטן העולה למנין ז' דהיא נמי דאורייתא מודבר משה את מועדי ה' דלמדנו מינה הקריעה /הקריאה/ במועדות שתיקן מרע"ה ולכך המורה שכתבת לשנות המנהג ידו על התחטונה בפרט שיש בזה כבוד לתורה שקונים המצוה בדמים יקרים וכבר האריך בכיוצא בזה הגאון מהר"י קול"ם /אולי צ"ל קולוף/ בתשובתו לענין חתן בראשית וכבר כתבתי דכל משא ומתן בדין זה אינו אלא בקטן שקורא לעצמו לא בש"ץ שקורא לפניו ואין צורך באריכות לבאר זה דמבואר הוא מעצמו והמפרש בהיפוך הוא טועה גמור הנה הארכתי לך בדין זה לעוררך כמה יצטרך המעיין להיות מתון בדין להורות כראוי עפ"י שורש התלמוד ופסקי הגאונים לא ע"פ היסח הדעת במציאה שמצא כך בקוב"ץ או בתשובה ולהורות אחריה בפרט לבטל ולשנות המנהג ומועיד אני עלי שאדוני אבי ומורי קנה לי ההפטרה בדמים יקרי' במועד אחרון של פסח בהיותי קטן וקראתי בעצמי בספר מוספין בבית הכנסת של הגאון מהר"ש לורי' וכמדומי' לי שהרב ז"ל היה אז בבי"ה ולא מיחה בדבר כתב זה כתבתי תכף הגיע כתבך אלא שלא הייתי יכול להגיע לידך עד עתה והיה זה שלום מא"ה וממני אהובך ש"ב הקטן יואל בלא"א כמהר"ר שמואל זכר לברכה חתום יום ד' י"ח אלול :

*** נא לשמור על קדושת הגליון ***

ספר

שאלות ותשובות

השייכות לטור אבן העזר

מהרב הגדול כוהלר חיים שכתו זנוקל
וכראשם קונטרס מחבר חלוקה כל
דיני עינכא דליתתא :

בשאלוניקי

קרית מלך רב הגדול האדיר מולטאן מקימיו
ירוש הורו ותתנשא
מלכותו למן :

נתהי השלמת המלאכה זו בחדש אדר
משנת התיא ליטרה

לדעת על ידי המחוקק אברהם הגר

הקרמת בין הרב המחבר

אמר הצעיר משה בן לודוויג אבני הרב המחבר זלה"ה לשם ה' אלהי ישראל אתן שבח ותהלה * ואקור ואסתחוו
 על אפי כי הקדו עלי נבדד על סוף ותכלה * כי הביאני ער הלום להניח לאור מלאכה זו המפוארה
 והמהוללה * תשובות שאלות ארזני מורי ורבי עשרת תפארת ראשי הרב הגדול והקדוש כמהר"ר זלה"ה :
 על משכבי בלילות מי זכרתי ימים מקדם פנות עולמות הימים הראשונים טובים מאלה כחיי ארזני אבני הרב
 המחבר זלה"ה כי עמד והסתדל להביא מלאכה זאת לא הדפוס ולא הספיק כי מתבקש בי שוביה של מעלה
 והוא הלך למנוחות ועיב חותנו לאנחות ועתה ראיתי בני עליה כל א' וא' מוניחים לאור כפדיהם על הדפוס בחיים
 חיים ואף כי אחרי מותם וקבלת בופרים תרבה מכמה ואמרתיו למה נגרע פסקי מר אבא אשר טפח ורבה לאלפי
 דבכה בסוד קדושים דכה ליוודים היתה אורה בדברים היוצאים מפני הגבורה ולא אוכל לראות חכמה מפוארה בקרן
 ויית נגזר ואף גם זאת זוע קדש כדוכי ה' החכמי השלמים חברי הישיבה ה' היתה טפחני להדכות חרינות והסתדלות
 חמדים חלי זה לך נרדם והקוני ואינינו לאמר אל תירא אל תחת כי הן לא קנהה יד ה' מהושיע ולעזור לעוסקים
 לש"ס וזכות מר חכמי הרב המחבר יהיה בעורך ובסעודך והבא לטהר מביעיין חותנו ויהי בטומעי את אמריהם כי
 נעמו הסבמת קומתי למלאת שאלתם ובקשתם וסדרו במדומים כי זה לי ימים ולילות חשבתי דרכי אכדו עבדותותי
 לראות חיוה דרך אבחר וגמתי בלבי לשלוח לארץ מרחקים להביא מלאכה זו אל הדפוס אף כי ההוצאה מרובה ומה
 גדלו מעשי ההשגחה הלא היה וממכון שבתו השניח ואנה ונלכל לבא הדפוס אל ארזניו ואל מולדתינו על יד הפועל
 אשר נכספה זלם ללתה נפש לבא ולמסות תחת כנפי השכינה ולא כדדקתי כי אם כדדקת א' הרב המחבר זלה"ה
 חמקתי עת לעשות לה' לזכות את הרבים וכן לחוות בטועם אמרי ארזני אבני זל * והיה כל מבקש ה' ומגא דעת חכמה
 זכירה ושמתי בטחוני לחלואי האלוהים הוא יעורני חיל ויעיד רוח חכמי שרי זכאות ישראל ולב רופי נח הגבירים
 שזכרים שבעירינו עיר המהוללה שאלוניקי יעא ומהונם ומיהודם יחויקו ויחמנו ידי הנחלשים בהדפכת שאר החלקים
 בע"ה ואני החלתי והם יגמרו כאלו התנדבו והניחו כשפתותיה' להרב ארזני אבני זלה"ה בחיים חיותו לשיע בהלוא'
 מן וחסד והוא חסד של אמת ועל כן שמתי עלי משאר לפנות מכל עסקי ולקבוע עתים לעשות מפתחות פתוחי
 חיותם והיה כל מבקש דין מהרונים ועל כפרי ארזני אשר חובר בו בארובה יגיל וישמח כי ימנאו כל דין ודין על
 דגלו כמילות קננות וכל לשון הטור והר' מבס ושאר הבוקקים הבאים בתוך הפסק דין למשא ומתן סדו תיהו איש
 על המקומו באופן שימנאו המבקש מיד לכל בקשותיו ופרי תועלת זה ידוע לנבונים לכל יעטרכו לבקש אנה ואנה
 לאבד הומנים ואף כי בדבר הזה לא באתי עד תכליתו הבא להשיגני ימים אחד המוכנה ואחד הממעיט לעומתי
 והיה אשאלו ואתן תבא שאלתי ובקשתי יתן ויחזור ויתן עוו כימתי להסלים שאר הפכרים ותהי
 לפדוני אבני לזכרון לפני ה' תמיד ונכשו נורה בנור החיים

הקדמת בנו הקטן של הרב המחבר

אמר הקטן אפרוח שלא נפתחו עיניו סבתי בן לא"ה הרב הגדול והקדוש כמהר"ר חיים סבתי זלה"ס זה היום עצה ה' אשמחה ואעלגה לבקר חקרו אשר פעל ועשה למלאת תשוקתי היתה כלבי כאש כוער עזר בעזמותי לראות חבור ח"א היומבר זנוקל חקוק בעט כרזל ועופרת להטיב לעובים וליסרים בלכותם וספתי לא חלא מלהורות לרובכ בערבות אשר הקיס למרי אבא זנוקל - בן יכבד אב ממלא את מקומו החכם הכולל אחיוראם כמהר"ר משה כ"ח אשר אור כנבר חלניו להביאו אל הדפוס ולא חב על ממונו לזכות את הרבים וכות הרבים תלוינו ויך סמיא אקתייעא חלתא לעולם אורנו כי זכנו ואנה לירינו גר גדק איש מהיר במלאכתו מלאכת הדפוס להוציא לאור יקר תפארת גדולת מרי אבא זנוקל ותהי זאת למנוחת נפשו הקדושה כיויתענו כל חכמי לב במראה הגדול הזה חבור סאלות ותשובות המכשרות נכא רב בלאי בלאים תלי תלים פסקי דינים איך קץ לשכחו ואיך תכלית למהללו יראו חכמים וישמחו כי ממו תונאות חיים ואני תפתי לא חי ועורנו כח לעשות חיל בהדפסת שאר החלקים להנמיח נדקה ותהלה בגד כל ישרי לכ אכיר

חלבת רבני העיר

להקנת ארצת אמנה אומן שמועלת החכם השלם כמהר"ר משה נר"ו בן הרב הגדול המחבר בטהרר חיים שבתי זלחה הכליל ענה הגדיל תושביה הוסקף אומן להנתיא לאור ולקרבה אל המלאכה מלאכת הדכום סבר שכלות ית שכות הסיבות לטור אבן העזר מהגאון אביו זלחה והשתדל בגופו ובחמומו בכל כח ואין למען זכות כו את הרבים וה'אנה לירינו בעירנו זה עיר שאלונוקי יעל חלקת ויחוקק וירא לעתיד טאם המנא תמנא ביר איש או אשה מ' מאיזה עם שיהיה להזיק לו להדפיסו שנית שיהיה ההפקד גדול אשר על כן אמננו הבאים על החתום כלנו נחמו לדעת א נדרנו גדר בגווית נח'ט טלא וכל ולא יורשה טוס נכרא בעולם לא איש ולא אשה מאיזה מקום שיהיה להדפיס הסבר הלכה לא כלו ולא מקנת' לא על ידו ולא עי' וולתו לא מבני עמנו ולא מבני עם אחר מאיזה עם שיהיה ולא לכב טוס סבה מהסקות שיעלו על לב איש מעולם לא להדפיסו ולא להחזיק בידו אם לא ברשות ועלת בן הרב המחבר הנז' או מלוחו לא פה שאלונוקי ולא במקום אחר ער אבך ויון עשר טנים רזופות ויתחילות מהיום וכל אפר יתן בתף כוורת ל לבלתי שמוע הבכמותינו ואת עליו ועל ראטו יחולו כל האלות הכתובות בספר תורת מר'עה וכל אלות הברית ואמננו עמו ונאן מרעיתו שמוע נשימע כשם ה' אלהינו ליראה אומנו ולדבקה בו וללכת כדרכיו לעשות רגונו ולעבדו כלבב ש טלם אמן ולהיות לזכות ולראיה ביר מעלת בן הרב המחבר הנז' זלחה והבאים אחריו התמנו שמונתו פה שלוניקי כיום ג' לאדם אדר טנת חמשת אלפים ות'א לינירה

הכשר והנוהר ושא ברכה מאת ה'ונדק' מאלהי ישעו מנחם עולם	השומע ושמוע אל. ויענהו ויבור'מכי עלין וכדכ'הדיוט דניאל איסטרושה	אשרי איש ירא את ה' ה' ושמוע לקול מוריס ומכרכת ה' יבורך אמן חיים אברהם הכהן	הירא את דגרה' ישמע בקול מוריס דלא לטנקי' חיויא דדבנן ושמוע ישבן בטח ושאנן יעקב בכמהרר אברהם די כוטון זלחה
--	--	---	---

הכשרי אדם מפתר ושמוע לקול מוריס ועלוי תבא ברכת טוב כרוך אננז'	אשרי איש ירא את דבר ה' ושמוע לקול מוריס ויבור' מכי עלין שמואל באון		
---	--	--	--

ושבע לבריאת העולם ונשאר מן השנה מיום לידתו ששה ימים היתה מילתו יום טוב שני של ראש השנה. ואחריו שלמה יזכה ויאריך ימים נולד לי באחד בשבת בשעה ג' מן הלילה בחדש כסלו שנת א'תקס"ו לשטרות והיא שנת חמשת אלפים ותשעה לבריאת עולם.

אלה הם תולדות הרב רבינו אשר נודעו
לזכר צדיקים וקדושים לברכה.

(ב) רשימות מזמן הנגיד ר' אברהם II.

מקור שני זה לשלשת יחוסם של צאצאי הרמב"ם נמצא בשלשה כתבי יד שונים המשלימים זה את זה ושכנראה אינם נובעים מדברי ר' דוד הנ"ל שנזכר בהם כגוף שלישי.

בכ"י וואטיקאן 303 דף 125b נמצא כתוב אחרי אחת מאגרות הרמב"ם (1):
שפתים ישק משיב דברים נכוחים והמשכילים (ישכילו) יהיו
כוזהר הרקיע וכו'. נתבקש לישיבה של מעלה הגאון ר"מ איש
האלהים הרב מיצ' ז"ל בן הרב הדיין רבינו (משה) [מימון] ז"ל
ונפטר מהעולם הזה במצרים ונקבר בטבורה של ארץ ישראל היא
עיר טבריה וזכה לחיי העולם הבא בליל ב' בעשרים יום לחדש
טבת שנת א'תק"ו לשטרות ויום שנולד בו היה ביום י"ד לחדש
ניסן שנת א'תמ"ו לשטרות נמצאו שני חייו שבעים שנה תהי נפשו
צרורה בצרור החיים את יי אלהיך.

ושם דף 127b, אחרי תשובת ר' אברהם בן הרמב"ם ותקנת חכמי עכו
המיוסדת על תשובה זו (2) כתוב:

וזה הנגיד רבי אברהם הנזכר בן הגאון רבני משה זצ"ל נולד
בליל שבת [כ"ח] בחדש סיון שנת א'תצ"ו לשטרות וזכה לחיי
העולם הבא בליל ב' ב"ח ימים לחדש כסלו שנת א'תקמ"א (3) לשטרות
והיא השנה הראשונה ממחזור רס"ד ושנת השמטה נמצאו שני חייו
נ"א שנה וחצי תנצב"ה. ובנו רבי עובדיה נולד בליל שבת בראש
חדש ניסן שנת א'תקל"ט לשטרות ונפטר מן העולם הזה בבית
הכנסת שהיא במקום הנקרא דמיתי וזכה לחיי העולם הבא בערב

(1) שתי הפסקאות הבאות מתפרטות כאן בפעם הראשונה. (2) התקנת גרסתה להלן
כהוספה למאמר זה. (3) צ"ל א'תקמ"ט.

נשאלתי מן אנשים גדולים לחוות דעתי במה שנתחדש מקרוב שהוציאו קול ושם רע על משפחה שהוחזקה לכשרות. תשובתי שנינו בסוף עדינות (פ"ח מ"ז) אמר רבי יהושע מקובל אני מרבי יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו שהלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב אלא לרחק המקורבין בזרוע ולקרב המרוחקין בזרוע משפחות בית הצריפה הייתה בעבר הירדן ורחקה בני ציון בזרוע עוד אחרת הייתה שם וקרובה בני ציון בזרוע כגון אילו אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב ויש לי שאלה רבה בזו המשנה מה היה כוונת החכם שאמר משפחות בית הצריפה היתה כו' שאליהו יבא לקרבה שטהורה היא שמאחר שידע שטהורה היא וגילה לנו הכשרתה מה לנו תועלת בביאת אליהו בעניין זה וכן הקושיא במשפחה האחרת הנקרבת שלא כדוד מאחר שידע פסולה למה לא גילה לנו להרחיקה ולהפרישה מאיסור כל משך גלותי טרם ביאת משיחתי ולא נצטרך אליהו בזה. ואף שהרמב"ם נשמר בזה וז"ל א"ר יוחנן בן זכאי הרעות שיסיר אליהו הם להרחיק אדם פסול ששב ביחסו הכשר בזרוע ולקרב האדם כשר שהורחק מקהל כהונה או מקהל ישראל בזרוע והמשיל בשתי משפחות היתה אחת כשרה והשנייה פסולה ונתגברו בני ציון עליהם והשיבו הפסולה כשרה והכשרה פסולה והתבונן היאך ברחו חכמים מלשון הרע כי אעפ"י שהיו יודעין בשתי משפחות זכרו העשויה בשמה ואותה שהיה פסולה בבירור והשיבו אותה בני ציון כשרה בזרוע לא פרסמוה אבל אמרו ועוד אחרת היתה שם וקרובה בני ציון בזרוע עכ"ל הרמב"ם. אבל מ"מ לא ימלט משאלה רבה מאחר שידעו חז"ל פסולה בודאי ובבירור שהעידו על אמיתת הדברים שאליהו יבא לגלותה ולפסולה א"כ מה לשון הרע שייך בזה ואדרבה הכובש עדותו ואינו מגלה עונו ישא וחטא הרבים יהא תלוי ח"ו בחכמים ונמצא שאר העם שוגגים והם מזידים אלא הנראה בעיני בני ציון אנשי זרוע היו ואימת מלכו' הייתה עמהם שולטת על חכמי ישראל באותה הזמן להמית ולהחיות וכל הישר בעיניהם עשו וסר מעליהם יראת ה' ויראת חכמים ב"ד שלא יכלו חז"ל לגלות פסולים וכמו שאמרו חז"ל בפי עשרה יוחסין (ע"א) בדקו עד מקום הסכנה ופירושו וה"נ לא גילו אותה משפחה ואף שנודע לחכמים בבירור פסול שלה כי לא היו מחוייבין לסכן נפשם בשבילם ובפרט מאחר שלא היה יכולת בידם להגיע אל תכלית המעשה ולהפריש אותם וא"כ יהיה תכלית דבריהם כלשון הרע ושקר ואז יהיה זה דבר גנאי ומכוער בעיני המון עם ולכך לא גילו אותה משפחה מה שאין כן בגלות משפחה הכשרה שאף שמרוב אימת של בני ציון גברה ידם עליהם ופירשו אותם בזרוע והרחיקו אותם ולא יכלו שאר העם להתחתן עמהם עד שנשתקע הדבר בעיני ההמון וסברו שאמת היה ולא היה כח ביד חכמים להכשירם לקהל הגולה מ"מ נשאו את נפשם למות עליהם כדי לגלות הכשר משפחה שיצא עליהם קול שקר כ"ש וק"ו בנו של ק"ו בימינו שאין בזה ת"ל סכנת נפש לגלות איזה משפחה כשרה שיצא עליהם קול פסול שצריכין אנו בכל כחינו לשחק הקול ולבטלו טרם ישתקע ולהודיע סיבתו איך שמוציא דיבה הוציאוה ועתה אומר בנדון אשר לפנינו אשר נקראתי עליה והוא הקול ענות אשר שמענו מקרוב אשר לא שערס אבותינו על אחים האלופים כאלוף המרום החסיד ה"ה הר"ר חיים יצ"ו וחד דעמו ארי שבתורה הר"ר ליב יצ"ו ושני מאורו מפיקי זיו הח"ר סיני יצ"ו וחד דעמו הר"ר שמשון יצ"ו ובזמן קרוב יורו כולם הוראה בישראל כולם אנשי שם דפקיע בשמייהו ועתה מחדש בעלי דבא אפיקו לקלא בשם ביש כאילו ח"ו יש שמץ ודופי במשפחות מצד אמם ממשפחת האם ואומר אני האמת שלא הגעתי עדיין לכלל זקנה אבל יניקי אני וחכימא אני מקדמין כי כאשר נולדתי בעיר בית אבותי על ברכי זקני והורגלתי על זרועותיו הוא היה הטהור חסיד ועניו ירא אלקים פרקו נאה איש השלום מהר"ר יצחק קלוויבר ז"ל והוא היה זקן מופלג מתושבי עירו ואביהם של הבנים האלופים הנזכרים היה כבוד ר' בצלאל בר חיים ז"ל והיה לו שייכת מחותנתני → ממשפחתו לאבי אמו הנ"ל מצד זוגתו הרבנית ומאוד היה מקרוב אליו וגם הם היו מקורבים אליו לכל דבר שבקדושה ואנו ח"ו שהיה איזה שמץ בזיווגו ח"ו שהיה נאות להם ולא היה מוחה בידם כי הכל עשו על פיו בין דבר גדול בין דבר קטון וגם אני מקבל עלי שבועת שמים וארץ שכמה משפחות שמעתי וקבלתי ממנו לפסול ומשפחה זו היה לעולם בחזקת כשרות בעיניו בלי פקפוק ונידנדו ואחרי מות הזקנים שב העם מדרך הישר וסר כל אחד לדרכו לומר שפתי אתי מי אדון לי לומר על זהב עץ ועל עץ כסף ולפסול הכשר ולהרחיק הקרוב על כן אני נעתי חצני לבא בעזרת ה' כגדודים מלחמה. ולעלות על הבמה. לפרסם כשרות נשיאתם ברמה. בפני יושבים קדם וימה. כי אלומתם קמה. ולעשות קנאה ונקמה. במוציא קול ביש על אנשי ה' המה. ולרדפו עד חרמה. ואהלו בלי יושב תהא נשמה. ועתה אבא בגזירה חמורה. כשלהבת בגחלת קשורה. נדוי חרם שמתא ארורה. על כל יושבי עשרה. לקיים דברינו כשורה. כאשר מלובן בראיות ברורה. ואיש ואשה בחור ונערה. אשר יחרץ לשונו בתערה. ענש יענש בתוכחת ממארה. ויוקד במגפה תבערה. עד אשר יתחרט מעבירה. ושלם ישלם כאיש המבעו בעירה. איבוד ממון וגוף בקרה. ואז יתחטא כמטהרה דברי המליץ בשפה ברורה. דברי שלמה בן מהר"ר יחיאל ז"ל לורי"א

*** נא לשמור על קדושת הגליון ***

פחת דבר

ואת לדעת כי ידעתי שכבר עסק חכ"א כסדר אופני למורי רבינו אולם אל המעיין אנוח לשמוע על ההבדל שבדרכנו כי אני לא ששתי שפסתי אחרי ספור כמה פעמים יסיים ודוק או וקל אך אחרי שקידה רבה ויגיעה עצומה בדברי רבינו הגדול נושא ספרי זה המאורים בעמקי הסוגיות העליות בינות חרוש בפלפול וסכניא בדוכה של תורה גם אלו ההערות אשר בכחם להאיר אור גדול ה"ל על דרכי למורו הגהר.

ועוד אחת כי לאשר הספר מהרשי"א הוא ספר שמושי במלא מובן המלא בכל קהל ישראל גם בעיני עצמי לאי אפשר יחשב שלא קדמוני אחרים באהרות מהירות ואני הבאתי בזה אך מאשר כתבתי על גליוני דמהרשי"א שלי ובש"ס מעניקם מרי למדי ואקוה שעכ"ז ימצא המעיין כנו"ה רבה הערות חדשות ומעילות בהערותי אחותי בדרך קצרה ובפגש קצרה מאוד בהערותי הבאות בין הציונים בשולי העמודים כי נלאתי מלהתקן לכל הערה כל השי"ך לה שתעלה כל אחת לעמוד שלם ולכן בקריאה שטוחת והערה אחת אחרי הברחה לא יריעש הקורא עומק כל אחת כשהוא לעצמה לזאת אבקש מאת כל קורא נבון שיאכה לעיין קודם בנ"ף הנמי והתום ואח"ז במהרשי"א ובמה שציינתי כל הערה בפני עצמה ואם ימצא מה להעיר יודיעני כשבו במכתב ואשוב לו תורה בכל לב אם יעמידני על האמת וגם כשאמצא מקום לחוק דברי

המחבר

א.

הולדתו משפחתו. הומנו. פיושו. ישיבתו. הרבנות
כתעלמא. בלובלין. באוסטרוא. מרותו. התרומיות. הדפסת
ספריו.

תצלום 34

כנרל תולדת כל עם ועם אשר ראשית דברי ימינו בעתפל
חולתו לאשר אין איש שם על לב לכתוב מצב משפחות מיוחדות
אשר גורלם בחיק העתיד סמון כן גורל האדם הפרטי אשר אך הודות
לדחוי הכביר והנעלה יתנשא לראש וקציץ.
לפנינו יראה בכל חוקף גדלו אולם אך מעט יגיע לנו
מילדותו ואופן התפתחותו.

כזאת נראה גם בנואינו לחקור אחרי מקור מהצב רבינו הגרע
בהפסדרנים מהרשי"א מקצה הארץ ועד קצרו וכולנו שואבים ממעין חכמתו.
מקום ומן לידתו לא נדע אל נכון (א) לאשר לא מצא איש
לחזון לרשום יום הולדת ילד מבלי ידועה בתחילה כי לגדולות נוצר.
שם אביו נודע לנו מחתימת רבינו.
"שמואל אליעזר בן מרדכי יהודא הלוי דיל" (ב)

(א) נרץ כוחב שנילד בפיון שפיו ובמזכרת גדולי אוסטרוא מביא
שנילד בקראקא שנת שכיה ואני לא אדע מאין המקור גם לדברי שנתם.

זה נוסח מצבת אשתו:
(גר. 3072)

פ"ט אשה חשובה הגבירה הרבנית מרת ר. ש.
אסתר בת הקצין פו"מ מהר"ש זלמן מבריסק אשת
הר"ר אב"ד קהלתנו מהר"ר יחזקאל נפטר
ונקברה יום ה' כסליו תק"ט תנצב"ה.

VIII.

הר"ר יהונתן אייבענשיץ.

בן הר"ר נתן נטע שהיה ראב"ד באייבענשיץ. נין של איש
אלוקים ר' נתן שפירא בעל מנלה עמוקות. דור שלישי להארי זצ"ל.
נכד של הרמ"א (השיב ר' אליעזר) וגם של בעהמיה קקין דיננה.
היה יונתן נולד בשנת ת"ן בקראקו (ולדעת יאסס ור"ה דעמביצער נולד
בפינטשוב). אמו היתה בת הנאון מה"י ליב צונץ אב"ד דק"ק פינטשוב.
כאשר מביא בתומים סימן ליג. סעיף ג. וגם היה קרוב למהר"ם ש"ף.
כמו שכתב בתומים סימן כ"ה סעיף ק"ך: "פאר משפחתי הגי מהר"ם
ש"ף. בשנת תס"ב בא עם אביו לעיר אייבענשיץ במעלהרען. שנתקבל
שם אביו לאב"ד ועליו כתב בהקדמה לפלתי: "אבי הרב ז"ל אשר
נדלתי על ברכיו ויפה באפי ניטמת היים תורת ה' דעת ומוסרי. ואביו
מה עוד צעיר לימים ושלהוהו אנשי קהלה אייבענשיץ ללמוד תורה
לפראטניץ אצל הרחיג מה"י מאיר בר יצחק אייזענשטאט. בעהמיה
שורת פנים מאירות, ושם למד רב הכמהו. כאשר כתב בתומים סימן
כ"ה: "הנאון אלוף נעור"י וגם ביעדות דבשי גרפס הספד אשר עשה
על רבו (דרוש ד"י). ואח"כ למד אצל הדוד זקנו בהאללישו מהור"ר
אליעזר הלוי עטונגער (כלילת יוסף). ומשם הלך לעיר מלוכה וויען
ולמד בביתו של הקצין מהר"ר שמשון. ובוויען רצה הרחיג אב"ד שמשון
ווערטהיימער לתת לו את בתו לאשה אבל בתו נתנה משפט הקדימה.
להרב מה"י בעריש עלקעלעש אב"ד דק"ק ניקאלשבורג. וכאשר שמע
הרב הגי מהור"ר יצחק שפירא ראש מדינת מעהרען ואב"ד דק"ק בוססלא
מהר"ב וה' מד שלה לר' יונתן ונתן לו את בתו היחודה מרת עלקעלע
לאשה. וגם סך ממון רב מסר בידו לכל הנצאות הדרך וצרכי הגשואין.

כלילת יוסף

צננת מנחם שהיה מלפנים אביד רעים בקיץ העלישימי ומשם נתקבל לאביד בקיץ ומיגראד, (כסבואר במסכתו על ס' מנן אברהם בהדפסה הראשונה מיום ו כ"ב שבת תניב לפק) ומיהה ליב צונן שהיה גיב אביד בקיץ העלישימי שם, ואהיב נתקבל משם לאביד בקיץ סינפשוב (כסבואר בס' בגדי אהרן על התורה פ' ויצא בהגהות בנו שם), ויוד כיצא בהם כלם גבורים וכלם גאונים וכלם הרביצו שם תורה בישראל, והנימ אליעזר אשר בא למלאות מקומם ולשבת על הכסא שם, גם הוא הלך בעקבות הראשונים ונתן עין ולב להרהיב גבולו בתלמידים, וכל ימיו מסר נפשו על התורה ללמד וללמד בעיון רב ובשקידה גדולה, וקיים בעצמו אדם כי ימות באהל וברקדמת בנו לסי' ערות ביוסף שפס', גם חידש הרבה חידושים וחבר ספרים יקיים בהלכה וכאנדה וכלם נשארו ככתובים ולא באו לדפוס רק קצת מדברי אנדה שהביא בשמו בנו הרב ז"ל בספר ערות ביוסף שם במקומות שונים, ומלבד גודל חריפתו ובקיאתו היה גיב צדיק כביר וקדוש יאמר לו, וכסוף ימיו נתקבל גיב לאביד רבי' בקיץ קראקא והגדיל, אך בעונות הדור נטרפה לו השעה כי כאשר הגיע לידו כתב הרבנות טראשי ומנהיגו קיץ קראקא, כבר היה חולה ומוטל על ערש דוי' ולאחר ד' ימים נפטר והלך לעולמו ונתבקש בישיבה של מעלה ביום כ' כיו' תשרי ע"ת צרה לפי' ונקבר סמוך לקברו של רבינו הר"ן ז"ל ושם מנוחתו כבוד, נראה מזה בשער הספר ערות ביוסף על התורה, וגם בפנים הספר שם בפרשת בראשית סימן ט"ו:

הרבה כאותו צדיק לא נאמרה בו טהרה כי הניח אחריו שני בנים גדולים בתורה ובחכמה בנו הראשון היה הגאון הגדול מאור הנולה מויה יהודה ליב הכינו אימונא, אשר בשבילי באנו לדבר מה, והוא נחנך בימי ילדותו על ברני אביו הגאון ז"ל לתורה ולתעודה, וגם שימש לפניו בישיבה בשקידה גדולה בדבוק חברים ובפלמול התלמידים עד אשר הגדיל והיה לגאון ולתפארת ישראל כאשר יבואר להלואה: —

ובנו השני הנולד לו לעת זקנתו היה הרב הגדול הדרשן הנפלא מויה יוסף הלוי אימונא בעל ס' ערות ביוסף על התורה, והוא בילדותו כבר שית כבר שבע היה גיב ייניק וחכים טובא, וכביר מצאה י"ד

כלילת יוסף

ידו לחדש חודשי דאורייתא מדי יום ביומו לשמחת לב אביו הוקן ב) — ראה לדונאט בספרו ערות ביוסף פרשת בלק סימן שמיא מה שחודש בהיותו בן שבע שנים על הסמוך מה סנו אהליך יעקב, ואביו הגאון ז"ל קלסיה מארי — יהי לו לב סבין ושבל דן להבינן ולהשביל גם בתלמוד ובפוסקים, ולמד בישיבה שם בדבוק חברים ובקנאת סופרים, כי בעת ההיא למד בישיבה שם גיב נכד דודרזו היה הגאון הגדול רבינו יהונתן ז"ל בעל התוסים והפליתי, אחרי כי נשאר או יתום מאביו בעודנו קטן מופלא סמוך לאישו כי אביו הרב הגאון מויה נתן נשע במויה ועליב מקראקא שהיה אביד רעים בקיץ אייבעשיץ בפדינת מעהרין נפטר שם בקוצר ימים, ב) ובנו הגי"ש יהונתן היה או בן י"ב שנים

ב) וזה לסונו של הגאון מהרי"ל כ"ל אימונא אברהם לבנו והגדיל בכסמתו לקטר ערות ביוסף שמנה לחין סה"ג מויה יוסף הלוי אימונא: "שהנה הוהכר בזכמתו את יוסף אחי שכתב אליו אביו הגאון הנחמד רבינו סהרול זלל"ש צו"ל, דע שניי הקטן לאלף דור והורשיו גדול יהי' מי"א, עולה למעלה מדי יום ציומו למד ולקדם הילולות גדולות אשר לא שמתם לחן מעולם ממש ביוסף שומר חלוס, וכל דבר הקטס רמיו להבילו אליי, בן פורת יוסף נתון צמתק חכו, לא ישקול לו כסף ממיו וערכו עד כאן, והנה חקרי מוח אביו הגאון מו"ל זלל"ש לקחתי אותו עמי במחילתי, ורמיתי שיומר, חילו לאורייתא וכתב אביו ועבדיו דעמו להדפיס דבר הדס על הסדרה, ורמיתי חויה עליו ולשמונוס כענה מרה, מקום שעומדים גדולי הדור והנימו במיקו, סוליא יוסף אחי ממיקו, והנה שנה כנפשו, עלי ספק רמיו לשנות את בני דורה, הוה אחי יריד נפטי הרב סהרול מויה יוסף הלוי כ"י ויקלה סונו "שהנה ביוסף", רבי, כתנתי סה ק"ק לבנו יוס פל י"א אלול כי תציא למלחמה של חודה לפי' קי יתנה ליב הלוי אימונא סופי"ק לבנו יע"א": —

ב) הרב סהרון מויה נתן נשע מהרי"ק איינעשין, היה מילידי ומנהיגי סה קיץ קראקא, ומנהיג רבינו סהרון סהרול מהרי"ן ספי"א בעל מנהג עמוקות ז"ל, וכבר דרכו אודותיו כספרי אשר כתנתי על גאורי קראקא בתולדות בעל מנהג עמוקות (אשר היה ריש מתיבתא ודרכו סה קראקא בימי רבינו סה"ל ז"ל, ונפטר י"א אל סל"א לפי'ק), ולספיס דעה סהרוליים עליו דקדויות אמרתי לנשע סה גיב בקלדי מעט מתולדותיו אשר מעיניו וכדיו

הנה

כילת יופי

שנים ושלחוהו אז אנשי העיר הנל ללמוד כישובה אצל הנאון המפורסם מרח טאיר ב"ר יצחק ז"ל בעל שו"ת פנים מאורות שוחה אז אביד ר"מ כק"מ פרוסמין ואור תורתו ה"י זורח גם בק"ק וינא בבית מדרשו

הנה מלאכי ונכני עירנו פה גם נאמניו זה, וגם קלת מתולדות בני הנאון סאדיר רבינו יואנן ז"ל בעל הסודים והפלימי, אשר היה מאריך על ישראל, וכל ישראל שומים בלאה את דבדיו עד היום הזה, והמה הפכה התע: דע כי סרד הגאון מו"ה נמן טעע סמ"ל כולל ומתול פה בבית אביו סרד סגיד מו"ה זעליג ז"ל, למורה ולמורה, ובעבור צימי ילדותו כבד סיה ייקר ומכיס עונא, בסיוות דלניי ורנא, וגם בסמרי ורזי סמורה, דבקס נפשו סטוריה, לסגות נסם בעסס צדוקי, עיפ כמני קודש על אביו זקנו בעל ענגל עמוקת, עד כי עלה למענג, בסורה וגדולה, והמתקן עמו הגאון סענטרסס מו"ה אריה לוי לויץ ססיה אז אב"ד רי"מ כק"מ פיעטענש (א), ולקח אומ לבימו ונמן לו את כמו לאשה והיא ג"ה לו עס שלום בבית גדולים, בנו סדלסון כולל לו בשנת מ"ן לפ"ק והוא הגאון המפורסם מו"ה יואנן ז"ל ססיה מר צדקא עולילא דסורא וסמו ילא מסוף העולם ועד סופו, ע"י סרדני צורה צירסלל העמיד תלמידים סרדס גדולי סורר ולדידי סמורה, וגם כ"י ססאדי עיני כל ישראל צמנוריו סכנרס כ' כרמי ופלימי ופי אוריס וחומים וספר וסמחרת ישראל וכ' בני אשיה וספר יערות דעס ועוד סלך סטרס יקיס וסמוריס בעלסס ונלסרה כפי אשכ אביו לסלסח, — וננו סשני סיה סרד סגודל מו"ה יסרה לוי ז"ל והוא אביו סרס"צ סקריף מו"ה יואנן ז"ל, וסלויסלס, אשר למו צילדומו ציטענמו סל דודו הגאון רבינו יואנן ז"ל, ונמנן הזמן סוליא לאור סרפוס צעיר קאלססרוא ספי יערות דעס צי סלקיס מרבינו

(א) וכלהאון מו"ה לוי לויץ סאדיר"ק פיעטענש סיו לו ב"ב בניס גדוליס, סלחור סיה סגלון סמורסס מו"ה נפמ"י סורר אשר סלח' את מוקס אביו סיה ב"ב אב"ד ורעי כק"ק פיעטענש סס, והוא סיה חסן סרד סגיר ער ונב"י צירסלל מו"ה כסום סלחומיו סוליל רכפ אשכ ללו סלח וסירומיו מוקוסו וסוחס סרס על מורה סוליסס כלל מייננס סוליל וכל סגולות יסרה וסרסל (לסון סרס"צ מו"ה סמריה זלמן ז"ל סספרו אביו סוחס סמחבר כפי סלח יעקב על סמורה כפי י"י, ויעי ססכ"ס סודו"י מורה מ"ש) — והסני סיה סרד סגלון מו"ה סמחה ז"ל סאדיר"ק סעריה, (וכן דודו סרס"צ מו"ה לוי סלחומס צירסלל מו"ה סרד דרסן סאדיר"ק קרסלח סרס דבר סודוס סמחמו סגלומיו לס בניו סרדן על סמורה כפי וילא סס) —

כילת יופי

מדרשו של הגאון והגביר המפורסם מו"ה שמשון ווערטהיימער ז"ל כנודע, והגביר יהונתן קבל מתורתו של ר' מאיר בהיותו עוד עלם רך וצעיר לימים ראה מוה כפי אוריס ותומים ה"ים בריש סימן כ"ה וגם בס'

מדינו ז"ל, לכות דניס, ודלס מוה צירסלל סס, וננו סלס"ס סיה סרד סגלון סמורסס מו"ה סרדן א"י צענסי ז"ל ססיה נקלס כפי כל נסס ר' סרדן סירד, והוא סיה לו עני בניס סלמד סיה סרד סגלון מו"ה נמן טעע סאדיר רי"מ דק"ק סרסענדורו, והוא אביו סרד סגיד סישס סכנר מו"ה יואנן א"י צענסי ססיה נקלס סס נסס ר' יואנן סלס"ל, והיה מיקרי עינה, ונינו ונכדיו סס ב"כ מוסוני עירנו ספי, והסני סיה סרד סגיד סלסס וסל"ן מו"ה לוי סיה ז"ל ססיה מלאכי נכנדי סגיר סס והוא אביו סגיד סמורסס סרד סגיר מו"ה יואנן געלוערעס ז"ל ססיה נקלס סס נסס ר' יואנן סלסן זקן כנר ועמיד נסמן וסמונו סל סגלון סמורסס מו"ה סלול לנרד ז"ל סאדיר דסי, ונינו ונכדיו סס כלס מלאכי טעעי פרי קודש סוליס סמגלון ז"ל ר' עליסס ימיו, וכל סלס סס מלאכי טעעי פרי קודש סוליס סמגלון סוקולנד ססר"ן ספירס בעל ענגל עמוקות ספי ר"ע סס ק"ק קרסלח, והוא ז"ל סיה נן צנו סל סגלון סרודע מרס"ן סרלסון סס"י ספי ר"ע כק"ק ספירס סרודנא וסגלומי קס"סלי והוא בעל מנוח סעעריס על ס' סעגרי דורס וספר אורי ספר על סמורס, וסנרד ב"כ כפי ענגל עמוקות על סמורס צמקומות סוליס (א), והנה סגלון רבינו יואנן צימי ילדותו מתול על צרכי אביו סרס"צ מו"ה

(א) ורעי כי כסור סוסס סה טעע צו ארס גדול סרד מרבי קס"סלי והוא סרד סגלון מו"ה א"י צענסי לנפסי"ן סאדיר"ק יסלומיו, כי צספרו סו"ס, ססגי ר' א"י צענסי צענסי כ"י סלעי סס סלסנו ציריסוס לפני סגלון רבינו יואנן ז"ל סמורס מנחם סק"צ וסמס עס סלעי סס סלסנו ציריסוס לפני סגלון רבינו יואנן ז"ל סמורס מנחם סק"צ וסמס קרובנו סרוד מו"ה סס"י סס"י ב"ב יין ונרד למו אביו זקנו סגלון בעל ענגל עמוקות ז"ל וכו' ומכ"י ב"ב סור ספי"ס סוה סלרי וסלרי סמו אביו זקני סגלון סגודל מו"ה טעע דרסן ספירס אביו אביו זקנו סוליל סמנר ספר ענוח סעעריס על ס"י, וספר אורי סס"י סיה סני צעני עס מר אביו זקנו סגלון בעל ענגל עמוקות, גלל כן אורו"י ונמור"י דעמ"י סלחול מנו"י סלס"ס וכו' סכ"ל, וסמח"ס טעע צסס"ס, ח' סרדיר יודע סגלון מרס"ן ספירס בעל מנוח סעעריס וספר עמוקות לא סיה סני צעני עס סגלון מרס"ן ספירס בעל מנוח סעעריס וספר אורי סס"י רן כן סיה, והוא עוכירו סרדס סעעריס כספרו ענגל עמוקות על סמורס צמקומות סו"ס ססס אביו זקנו סגלון א"י צענסי, — וסל סניס יודע סגלון בעל מנוח סעעריס על ס"י סיה נקודס כלל נסס ר' טעע דרסן, וגם לא סיה ענגלס אביו